

A Blaeu-térképpofficina atlaszkiadásai és magyar vonatkozásai

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Az *Atlas Maior, sive Cosmographia Blaviana*, a XVII. század nagy reprezentatív atlaszkiadásának egyike — talán legszebbike — már hosszú térképészeti és földrajzi adatgyűjtő munkálatokra tette fel a koronát.

Elődei: a XV. és XVI. századi Ptolemaeus- térképsorozatok, azután Sebatian MÜNSTER munkái, majd Abraham ORTELIUS (1527—1598) *Theatrum Orbis Terrarum*-ának kiadásai 1570-től továbbá, MERCATOR (KREMER) Gerard (1512—1594) atlaszkiadásai 1585-től, illetve 1595-től kezdve. BLAEU már nem az első; munkáját megelőzik Josse DE HONDT (Jodocus HONDIUS, 1563—1612), hasonló nevű fia, és veje, Jan JANSSON(IUS) (megh. 1666) és más térképészítő üzemek, officinák atlaszkiadásai is. Az 1662. évi *Atlas Maior* kiadás maga is egy régi térképészfamília üzemének legnagyobb teljesítménye, két nemzedék munkájának eredménye. Az előbbi műveket semmiképpen sem kicsinyítheti az, ha megállapítjuk: a tizenegy kötetes mű a korabeli kozmográfia, a leíró földrajztudomány és a térképészet eredményeinek legjobb, legteljesebb összefoglalása. Tudománytörténeti jelentőségével éppúgy kiemelkedik az egyre inkább üzletiesedő térkép- és atlaszkiadás produktumai közül, mint kiállításának szépségével.

Magyar szempontból különös jelentőséget kölcsönöz BLAEU 1662. évi atlaszkiadásának az, hogy éppen e díszmű megjelenésével kapcsolatosan vetődhetett fel az a kérdés, hogy Magyarország térképi ábrázolásában a XVI. század végétől közkeletűvé vált kartográfiai hibákat ki kell javítani és a valóságnak megfelelőbb kartográfiai képet kell bevinni a térképolvasó köztudatba.

*

A BLAEU-OFFICINA ATLASZKIADÁSAI

A XVI. században — sőt már azt megelőzően, a XV.-ben is — a térképészítés Európa-szerte foglalkoztatja a tudós elméket. A XVI. században a térképészítés még: tudomány, papi emberek, államférfiak, humanisták foglalkoznak vele. Ebből következően a legtöbb térképészítő helyi adottságokból indul ki, saját hazáját, országát igyekszik ábrázolni, megismertetni.

Hollandiában a térképészet erősen gyakorlati célokat szolgál. Az ország élete a hajózásra épül, a kereskedelemre és a kalózkodással egybekötött spanyolellenes hadi vállalkozásokra. A hollandi hajósok mindenütt ott vannak a teregeken. A hanyatló Hanza helyett átveszik a keleti-tengeri kereskedelmet: bonyolítják a kontinentális területek áruforgalmát, de elhajóznak Indiába és Amerikába is, telepeket alapítanak. Mindezekhez a vállalkozásokhoz térkép kell, különösen hajózási térkép, és pedig sok térkép. A földrajz a tudományból a mindennapi életbe is belép: az ismereteket rendszerezni kell és közkinccsé tenni. A vezető társadalmi rétegek tagjaitól a földrajz és a térképészet szélesebb rétegekbe hatol és ezt az érdeklődést ki kell elégíteni. Hozzájárul ehhez az is, hogy a vallási harcok a politikai történeteket egyre erősebben kontinentálisakká, sőt globálisakká teszik. Nemcsak a fejedelmeknek, főbb egyházi és világi méltóságviselőknek, tudósoknak van szükségük térképekre: kereskedők, hajósok, katonák is beállnak az érdeklődők és a térképet igénylők sorába. A térkép azonban még egymagában nem elégséges információs eszköz: ezért együtt kell járnia földrajzi leírásokkal, melyek magyarázzák és kiegészítik a térképen ábrázoltakat, illetve a térkép illusztrálja a leíró szöveget. Szöveg és térkép együtt adja azt a műfajt, melyet a kor közönsége igényel. A szöveges atlasz elindul hódító útjára: mint műfaj, a XVII. század Hollandiájában találja meg először a megfelelő kereteket, ahhoz, hogy szélesebben terjedhessen el. Egy-egy térképkészítő nem elég: munkamegosztásra van szükség. Egész családok foglalkoznak hivatásszerűen térképkészítéssel, műhelyek, officinák létesülnek, számos alkalmazottal. Willem Jansz BLAEU egy ilyen officinát létesített Amsterdamban a XVII. század elején.

A BLAEU-dinasztia sorsa rendkívül jellemzően mutatja, hogyan nőtt ki a halászzattal foglalkozó régi népességből a könyvkiadók és térképészek családja. A Wieringen szigetről származó BLAUWE Willem a XVI. század eleje táján költözött Amsterdamba, ahol a heringkészítő, konzerváló mesterseget űzte.¹ Ezt folytatta fiuk, Jan Willemsz BLAEU is, kinek második házasságából való fia, Willem Jansz BLAEU (1571—1638), a későbbi térképész, szintén ezzel kezdte pályáját. Willem Jansz születési helye Alkmaar vagy a mellette fekvő Uitgeest község. Rokona, HOOFT mester üzemében előbb a heringértékesítéssel foglalatostkodott, azonban a kereskedelem nem elégítette ki és 1595/96 telén Tycho de Brache Hven szigetén levő híres obszervatóriumában az „Uranienborg”-ban tanulta a csillagászatot.² Hazatérése

1. BLAEU Willem életrajzát és működését több, mint egy évszázaddal ezelőtt P. J. H. BAUDET: *Leven en Werken van Willem Jansz Blaeu* (Utrecht 1871) c. művében foglalta össze. Adatait a módszeres kutatás azóta kiegészítette és részben korrigálta. A kérdést legújabban — a térképkiadó születésének 400. évfordulója körüli időszakban — J. KEUNING: *Willem Jansz. Blaeu. A biography and history of his work as a cartographer and publisher*. Rev. and ed. by Marijke Donkersloot — De Vrij. (Amsterdam 1973) c. műben foglalta össze, mely már a szerző halála után látott napvilágot. KEUNING adatait kiegészítette és értékelte C. KOEMAN: *Life and works of Willem Janszoon Blaeu* c. tanulmányában (= *Imago Mundi*. XXVI. vol. Amsterdam 1972, 9—16. l.) mely az akkor még kéziratban levő KEUNING-monográfia ismeretéről tanúskodik. — C. Koeman: *Joan Blaeu and his Grand Atlas*. (Amsterdam 1970): az atlaszsal foglalkozik.
2. KEUNING J.: *Willem Jansz. Blaeu*, 6—14. l.

után előbb Alkmaarban, majd Amsterdamban hajózási műszerekkel, glóbuszokkal és térképekkel kezdett kereskedni. Néhány év után nyomdász és kiadói tevékenységet is folytatott. Térképkészítói tevékenysége 1610 után élnkül meg: ekkor újabb geodéziai méréseket is végez és különböző föld- és éggömböket szerkeszt és hoz forgalomba.³ 1606-ban világtérképet ad ki MERCATOR-vetületben *Nova totius terrarum orbis geographica et hydrographica tabula* címmel. 1606-ban a holland rendektől privilégiumot kap: kötetben egyesített hajózási térképek kiadására. 1608-ban jelent meg a *Het Licht der Zee-vaert...* (*A tengerhajózás lámpása*) című kötete, tengeri térképekkel és szöveggel, első kötetében 19, a másodikban 22 térképpel; a szöveg 115, illetve 127 lap volt.⁴ Elterjedése a hajósok körében nagy népszerűséget kölcsönzött neki: angol nyelven is megjelent 1612-ben, franciául pedig 1619-ben. 1618-ban BLAEU egy harmadik részt is jelentetett meg — ez a Földközi-tengert mutatja be — 33 térképlappal. Bár BLAEU-t foglalkoztatta a minél pontosabb helymeghatározások problémája, a kor kiadói gyakorlata szerint szívesen kompilált is, és nem mindig volt figyelemmel arra, hogy helyesbítse a korábbi adatokat.⁵ 1623-ban a *Zeespiegel... Konst der Zeevaart...* (*Tenger tükre... A hajózás művészete*) című hajózási térkép-gyűjteményét adta ki. Ebben 111 térkép volt. Angolra 1625-ben fordították le. 1638-ban pedig még egy negyedik résszel egészítette ki a *Zeespiegel*-t, 32 térképpel.

Ezek a hajózási térképek ún. portulán típusú térképek voltak, melyek a hajósok számára nélkülözhetetlenek, és jelentős jövedelmet is hajtottak.

Lukratív volt a BLAEU cég számára a föld- és éggömbkészítés is. Első földgömbjét Willem Jansz BLAEU 1599-ban publikálta 34 cm átmérővel, első éggömbjét, mely fennmaradt, 1600-ban. A glóbuszhasználatra 1633-ban kézikönyvet is adott ki, holland nyelven, *Tweevoudigh Onderwijs, van de Hemelsche en Aerdsche Globen...* (*Kétszeres instrukció az égi és földgömbök használatára...*) lényegében a ptolemaeikus és kopernikusai világmép ismeretével. 1633-ban latinul is megjelent M. HORTENSIVS fordításában.⁶ Számos kiadása ismeretes.⁷

BLAEU üzemet nem szűkítette le a földrajzi és a térképészettel, hajózással, matematikával foglalkozó művekre, hanem kiadott más tárgyú műveket is. Teológia, jog, történelem, klasszikus szerzők sőt egykorú szépiro-

3. BLAEU ég- és földgömbjeinek egy-egy példánya Magyarországon az Országos Széchényi Könyvtár alá tartozó zirci „Reguly Antal Műemlékkönyvtár”-ban is megtalálható. A BLAEU-glóbuszok közül meglehetősen sok maradt fenn napjainkig. Az Olaszországban található lelőhelykatalógusa megjelent: *Catalogo dei globi antichi conservati in Italia. Fasc. 1. I globi blaviani...* A cura di Eopoldina Luzio. (Firenze 1957.) címmel.

4. KEUNING, i. m. 69., 76., 80—84. l.

5. Uo. 86—89. l.

6. Uo. 46., 55., 62. l.

7. A kiadásokat felsorolja KEUNING, i. m. 63. l. Egyik, 1655-ből való latin kiadás 1725-ben Erdélyben, Győrmonostori KEMÉNY János szászvárosi diák („comparat. Saxop.”) tulajdonában volt a possessorbejegyzés tanúsága szerint. HORVÁT István könyvtárából került a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárába. Jelenleg Math. a. 432 jelzettel az OSZK tulajdonában található. BLAEU művének egy 1690-ből való latin kiadása is megvan az OSZK-nak, Math. a. 432c jelzettel.

dalom is került ki sajtója alól.⁸ Nyomdája utóbb fia, Jan vagy latinosan: Joannes alatt is megőrizte, sőt gyarapította hírnevét, úgy, hogy néhány évvel Willem halála után, 1646-ban Európa leghíresebb ilyen üzemének számított.⁹

Willem BLAEU-nak nagy szerencséje volt, hogy fiaiban nagy felkészültségű segítőtársakra és utódokra talált. Joannes (1599?–1673) egyidőben apjától függetlenül is dolgozott, azután ismét egyesítette üzemét apjával. A másik testvér, Cornelis, latinosan: Cornelius (1610 körül–1644) szintén együttműködött apjával. A cég számos segédet is foglalkoztatott, s ezek a maguk részfeladataiban oly jó szakértőknek bizonyultak, hogy a konkurens térképmetező officinák tulajdonosai: JANNONIUS és HONDIUS igyekeztek ezeket a maguk szolgálatába szegődtetni.¹⁰

A BLAEU-officina nagyarányú térképkiadása természetesen csak részben volt saját, eredeti térképkesztői tevékenység eredménye: a legnagyobb rész átvétel. Willem BLAEU életírója, J. KEUNING figyelemreméltónak találta azt aényt, hogy BLAEU aránylag későn adta ki az első szárazföldi területeket ábrázoló atlaszművet. Ennek okát abban látja, hogy az ifjabb Jodocus HONDIUS által kiadott Mercator-atlaszkiadások 1629-ig nagy népszerűségnek örvendtek a közönség körében, s így nem volt kilátása arra, hogy egy új atlaszsal sikert arathasson. Egyik leveléből azonban kitűnik, hogy már 1626 végén tervezte új atlaszának közrebocsátását. Az ifjabb Jodocus HONDIUS halála után (1629) ez az akadály elhárulni látszott, BLAEU a hagyatékából megszerezte a térképek részlemezének egy részét, vásárlás útján, s így kezdett hozzá az új, most már BLAEU nevet viselő atlasz kiadásához. Első atlasza 1630-ban jelent meg *Atlantis appendix, sive pars altera, continens tab(ulas) geographicas diversarum Orbis regionum* címmel. 60 közölt térkép-

8. Willem Jansz BLAEU kiadványait tárgykör szerinti csoportosításban közölte KEUNING, i. m. 30–37. l.
9. KEUNING, i. m. 13. l.
10. A kompiláció — különböző térképművekből való összeállítás — sőt az egyszerű átvétel is, e korban általános térképészeti és térképkiadói gyakorlat volt. A kartográfia történet művelői előtt ez a tény kezdettől mindig közismert maradt. A közel-kortárs E. D. HAUBER 1724-ben Ulmban kiadott térképészettörténeti munkájában, a XVI–XVII. század fordulóján készült térképekről szólva már megállapítja: „Wie aber die Erfahrung in dem Augensehen zeiget, dass die mehrste Land-Charten-Macher die Charten nur voneinander abstechen . . . also seynd die Charten Mercatoris, Ortelii, Guilelmi Blaeuvv, Johannis Janssonii . . . und die mehrste dess älteren Visschers fast alle einerley, dass wer die Charten des einen hat, in der That auch die Charten des anderen besitzet . . .“ Az átvételnél a kritika hiánya, a hibák átszármasztása a kor térképkiadásában általános jelenség volt. Összefüggött ez a nagy kereslettel és kiadói üzleti gyakorlattal egyaránt. Ugyanez mondható el a konkurens officinák között munkaerő-csábításról is. (Ld. ECKERT, Max: *Die Kartowissenschaft*. Berlin—Leipzig 1921, Bd. I. 21–22. l.) E közismert tények miatt veti fel C. KOEMAN id. tanulmányában (*Life and works . . .* 14. l.) azt a kérdést: mi is volt tulajdonképpen Willem Jansz BLAEU térképészeti — és nyomdászati — kvalitása, melyet már a kortársak annyira méltányoltak? E sorok írója úgy véli, hogy az apa inkább szervezőként jelentős. Fia, Joannes BLAEU — kinek életművével jóval kevésbé foglalkoztak (így pl. KOEMAN C.: *Jan Blaeu and his Grand Atlas*. Amsterdam 1970) — kartográfia történetileg inkább tekinthető jelentős személyiségnek, elsősorban azonban ő is szervezőként, nagy atlasza miatt, melyben két nemzedék gyűjtőmunkája jut reprezentatív kifejeződésre.

ből csak 13 volt új, a többi átvétel. A siker mégis jelentős lehetett, mert a következő évben, 1631-ben már kibővítve jelenik meg az atlasz, 98 ill. 99 térképpel. Címe: *Appendix Theatri A. Ortelii et Atlantis G. Mercatoris, continens tabulas geographicas diversarum Orbis regionum, nunc primum editas cum descriptionibus*. Két kiadás egy évben elég nagy sikernek tekinthető. A bevezetésben BLAEU, noha még hivatkozik arra, hogy kiknek a munkáit vette át, a HONDIUSOK javításait nem említi meg, csak a klasszikusnak számító ORTELIUST és MERCATORT. A következő kiadásokban már egyre több az eredeti, új térkép, s az *Appendix* cím, mely még a két klasszikusra utal, elmarad, annál is inkább, mert a rivális cég: Henricus HONDIUS és sógora, Joannes JANSSONIUS is használják az *Appendix* címet atlaszkiadványaikban, s írásban is küzdenek BLAEU új műve ellen. A következő BLAEU-kiadás 1634-ből való, s ebben 159 térképből már csak 81 olyan van, mely az előbbi kiadásban is megjelent, 78 viszont új, de sebtében kompilált.¹¹ A kiadói konkurrenciaharc tehát, mint látható, nem használt a kiadott térképek minőségének.

Az új kiadás először német nyelvű: *Novus Atlas, dass ist Abbildung und Beschreibung vo(n) allen Ländern des Erdreichs, gantz verneut und verbessert*.¹² Állítólag volt latin nyelvű kiadás is, *Theatrum Orbis Terrarum sive Atlas Novus*, már 1634-ben is.¹³

A BLAEU-atlaszkiadások sorrendje 1634-től a következő:

Német szöveggel	1634	1 kötet	159	térkép
Német szöveggel (bevezető tanulmánnyal, kisebb bevezetéssel; keltje: 1634. márc. 10.)	1635	2 kötet	155 + 49	térkép
Német szöveggel (a végleges kiadás)	1635	2 kötet	109 + 99	térkép
Holland szöveggel (bev. keltje: 1635. ápr. 22.)	1635	2 kötet	104 + 103	térkép
Latin szöveggel (bev. keltje: „... Idibus Aprilis”)	1635	2 kötet	105 + 102	térkép
Francia szöveggel (bev. keltje: 1635. júl. 1.)	1635	2 kötet	105 + 103	térkép

1640-ben az atlasz egy Itáliát, 1645-ben pedig egy Angliát bemutató kötettel bővült: ezek megjelenését azonban Willem BLAEU már nem érte meg, bár ő készítette őket elő.¹⁴

11. KEUNING, J.: *Blaeu's Atlas*. (= *Imago Mundi*. XIV. vol. s'Gravenhage 1959), 76. l. és KEUNING: *Willem Jansz Blaeu*, 112–117. l.

12. KEUNING, id. m. 117. l.

13. BAGROW, Leo: *Die Geschichte der Kartographie*. Berlin 1951. c. m. (157. l.) e latin kiadásból példányt nem ismert. Hollandiában — s másutt is — a régi atlaszkiadások példányainak nyilvántartásba vétele — hasonlóan a régi ég- és földgömbökéhez — azóta már jelentősen előrehaladt. Ez természetesen a nagy közgyűjtemények és a magángyűjtők kollaborációját feltételező tevékenység.

14. KEUNING, i. m. 118–119. l. (az 1634–1635. évi kiadások sorrendjével).

Ami bennünket közelről érdekel, az, hogy a Magyarországot ábrázoló lap a kiadásokban szinte konstansan ugyanaz, és még MERCATORRA vezethető vissza. BLAEU Magyarországot atlaszában nem javította, mert információi ehhez úgy látszik, hiányoztak. Meg kell jegyezni, hogy ezen, az ország akkori helyzetében nem lehet csodálkozni.

Willem Jansz BLAEU 1638-ban halt meg. Az utolsó évtizedben már fiával, Joannessel együtt dolgozott térkép-, földgömb- és kiadó-nyomdaüzemében. Joannes életrajza kevésbé kidolgozott, mint atyjáé. Tudjuk azonban róla, hogy egyetemet végzett, akadémikus képzettségű férfiú volt: a leideni egyetemet 1616 és 1618 közt látogatta.¹⁵ Itt nemcsak tanult, de nyilván kitűnő személyes társadalmi kapcsolatokat is szerzett, melyeknek utóbb kiadói tevékenységében nagy hasznát láthatta. A humán tudományokban jártas cégtulajdonos az atlaszkiadásokban a térkép mellett természetszerűen helyez egyre nagyobb súlyt a szöveges részre. És ha az apa, Willem, a matematikai-kartográfiai részben és szervezőként tette le az alapot a nagy atlaszkiadói vállalkozásokhoz, Joannes, a történelmi-filológiai, deskriptív részben igyekezett azt fejleszteni. Kettőjük munkájából együttesen alakult ki, fokozatosan, a nagy BLAEU-atlasz.

Hogyan bővült ki Willem majd Joannes atlasza, legjobban úgy nyerünk ismeretet, ha szemügyre vesszük a későbbi, Joannes és Cornelius nevével szignált, majd utóbb csak Joannes kiadásában megjelent kiadásokat. A kiadások sorozata hézagtalanul ma sem igen állítható még össze. Ehhez minden nagyobb könyvtár és magányűjtő BLAEU-atlaszainak regisztrálása volna szükséges, már pedig, úgy látszik, Joannes BLAEU — ki 1644-től, Cornelius halálától kezdve egyedül vezette az egész üzemet — mindig a szükségletnek és a keresletnek megfelelően bocsátott ki újabb és újabb kiadásokat és talán egyes köteteket is.

Ismeretes hazánkban 1640-ből való, 3 kötetes latinnyelvű kiadás, az Országos Széchényi Könyvtár birtokában. Kiadóiként még — bár Willem ekkor már nem élt — Willem és Joannes vannak jelezve, forgalomba hozóként viszont Joannes és Cornelius. Ennek a példánynak az a könyvészeti érdekessége, hogy már 1656-ból az akkori Magyarország területéről való possessorbejegyzést találunk benne. Az Ungvári Jézustársasági Kollégium könyvtárában volt ezévből, tehát a mű másfél évtizeddel elkészülte után már eljutott Magyarországra. Ez lényeges körülmény, mert egyrészt elterjedésének gyorsaságát és széles körét, másrészt hazai fogadtatását illusztrálja.¹⁶

15. Uo. 7. l.

16. Az ungvári Jézustársasági Kollégium könyvtárából származó példány OSZK térképtári jelzete TA 342. A possessorbejegyzés szövege: „Coll: Soc: Jes: Vngváriensis Inscriptus Catal: Lit. T. No. 41. (42, 43) 1656.” Ez a possessorbejegyzés a magyar könyvtörténet számára azért is figyelemreméltó, mert bepillantást enged az ungvári könyvtár katalógizálási-nyilvántartási módszerébe. A katalógus nyilván első-betűrendes volt (T: „Theatrum Orbis” vagy „Tabulae”). A sorszámokból, kísérletképpen, bár összehasonlításához szükséges statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre, valamennyire következtetni lehet e könyvtár nagyságára is. Ha ugyanis feltételezzük, hogy a könyvtár katalógusában a T betűvel kezdődő című, illetve ez alatt nyilvántartott könyvek száma a beszerzés időpontjában (1656-ban) 40 volt, a T betűs címek gyakorisága pedig e könyvtárban 5 és 10%

1641/42-ből németnyelvű kiadása van az Országos Széchényi Könyvtárnak.¹⁷ Címe: *Novus Atlas das ist Weltbeschreibung. Mit schoenen neuen ausfführlichen Land=Taffeln in Kupfer gestochen ...* Durch Gvil. und Johannem Blaeu. Amsterdam 1641. Kiadói: Johannes et Cornelius Blaeu. Az atlasz háromkötetes. 1641-ből csak az első kötet első fele való (Németország), a második rész (2. Stück), mely Németalföldet mutatja be, már 1642-ből keltezett. Az első kötetben van egyébként Európa, Dánia, Svédország, Oroszország, Lengyelország, Poroszország leírása és térképe; Magyarország és Erdély leírása is itt található. A leírás címe: *Das Königreich Ungarn*, a 40. lapon kezdődik a szöveg és az ország közigazgatási szervezetét táblázatszerűen mutatja be. Egyébként még egy olyan térkép van a kötetben, mely magyar vonatkozású: ez a nagy Duna-térkép, címe: *Danubius fluvius Europae maximus a fontibus ad ostia...* szép parergával, mely a kereszténység és a mohamedánság szembenállását mutatja be: az előbbit képviselő uralkodó arcvonásaiban II. RUDOLF császárra lehet ráismerni. E térkép is korábbi, BLAEU előbbi atlaszokból vette át: a parerga még a tizenöt éves háborúra utal. — Az atlasz második és harmadik kötet 1642-ből keltezett. A második kötet Franciaországot, Spanyolországot, Afrikát, Ázsiát, Amerikát, a harmadik pedig Itáliát, Görögországot, Angliát, Skóciát és Írországot mutatja be.

1645-ben a mű francia nyelven is megjelent ugyancsak három kötetben.¹⁸ 1647-ből 4 kötetes kiadást említ egy a tárggyal foglalkozó feldolgozás.¹⁹

Cornelis Koeman, Blaeu nagy atlaszáról írt művében, az 1638 utáni tartalom-bővülést a következőkben sorolja fel:

- 1638: Appendix, 24 térképlap: ez lényegében már a 3. (Itália) kötet. Francia, holland, latin kiadás készült belőle.
1640: Megjelenik a 3. kötet, Itália, francia nyelven.

---

között lehetett (lévén a T betű viszonylag gyakori kezdőbetű szerzők és címek közt) lehetséges könyvtárnagságként 400 és 800 kötet határértékeket kapunk, ami ebben a korban és ebben az országrészben igen tetemes. A könyvtár viszonylagosan friss, „up to date” beszerzése annál figyelemreméltóbb, ha megfontoljuk, hogy alig másfél évtizeddel előbb megjelent kiadványról van szó. A kor nagy könyvgyűjtői közül ZRINYI Miklósról tudjuk, hogy 1584-es antwerpeni kiadása ORTELIUS: *Theatrum Orbis Terrarum* birtokosa volt (DRASENOVICH M.: *Zrínyi Miklós könyvjegyzetei*. Pécs 1934, 29. és 74. l.) APAFI Mihálynak pedig 1714. évi könyvjegyzéke szerint a BLAEUNál valamivel későbbi DE WITT és a BLAEUVAL egykorú SANSON térképei mellett a több mint egy százados MERCATOR és ORTELIUS atlaszai voltak. Az utóbbi értékét akkor igen nagy összegre, 25 forintra becsülték. 1714-ben azonban már a SANSON és DE WITT térképek is túlhaladtak, 30–40 évesek voltak. (THALLÓCZY L.: *I. Apafi Mihály udvara. = Magy. Tört. Társ. 1878. ... kirándulása Abaúj vmegyébe ... Szerk. SZILÁGYI S. Bp. 1878, 528–529.*) — Egyébként Sárospatakon COMENTUS óhajára a XVII. század közepén is MERCATOR-térképek voltak használatban. (SALÁNKI J.: *Mit tud Blaeu hazánkról? = Debreceni Déri Múz. Évk. 1966/67. Debr. 1968. 248. l.*)

17. Jelzete OSZK DM 371/1–3. Prossessora 1737-ben Franciscus Carolus de FING volt (valószínűleg német földön), 1852-ben özv. BORY Carolina tulajdona, azután került a „Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára”-ba.
18. LE GEAR, Clara: *A list of cartographical atlases in the Library of Congress*. Vol. 5. Washington 1958, 125–128. p.
19. SALÁNKI, i. m. 250. l.

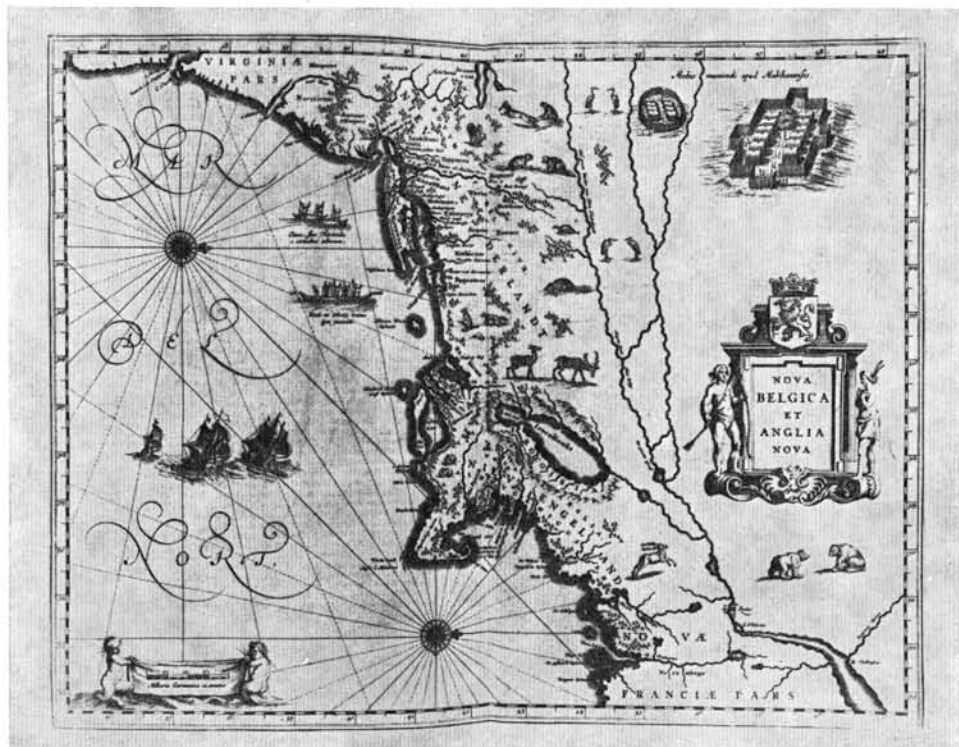
- 1641: Megjelenik a 3. kötet latin nyelven is, kis függelékkel a brit szigetekről. E függelék 4 térképlapból áll.
- 1642: Megjelenik a 3. kötet német és holland nyelven is, a kis brit függelékkel.
- 1645: Első ízben megjelenik a 4. kötet (Anglia). Francia és latin szöveggel lát napvilágot. (Bevezetése 1645. október 1.-ről illetve szeptember hóról kelezett.)
- 1646: Megjelenik a 4. kötet latin variánsa, 1645. szeptemberi kelezéssel. (Ugyanebben az évben német kiadása is van a kötetnek, 1646. március 1.-ről kelt bevezetéssel. Holland kiadás is készül, 1646-os évszámmal, de már 1647. november 12.-ről kelt bevezetéssel.)
- 1640—1650 közt az 1—4. kötet, az egész mű négy nyelvű verzióban jelenik meg: latinul, hollandul, németül és franciául.
- 1654: Megjelenik az 5. kötet (Skócia és Írország) négy nyelven. (A holland, latin és francia kiadás bevezetése 1654. június 10.-ről, a németé június 16.-ról kelt.)
- 1655: A 6. kötet megjelenési éve: ebből is négy nyelvű kiadás van, 1655—1658 közt végül az 1—2—3. kötet különböző variánsai jelennek meg holland és francia szöveggel, a 2—3. kötet latin szöveggel is.

Mivel különböző hazai könyvtárakban ilyen Blaeu-kötetek kerülhetnek elő, a könyvtárosi gyakorlat számára talán nem haszontalan e hosszas felsorolás, melyből az is látható, hogy a kiadások nem voltak mindig teljesek, hanem alkalmoszerűek.

Az Országos Széchényi Könyvtárnak 1648/49-ből van egy ötkötetes, bővebb, latin nyelvű kiadása.²⁰ Még „Guilelmus et Joannes Blaeu” neveivel van jelezve. Címe *Theatrum Orbis Terrarum sive Atlas Novus in quo Tabulae et Descriptiones omnium regionum editae* ... Tulajdonképpen az előbbi kiadások folytatása, de kiegészítve két újabb kötettel, melyekből a 4. kötet Angliát, az 5. pedig Skóciát és Írországot mutatja be.

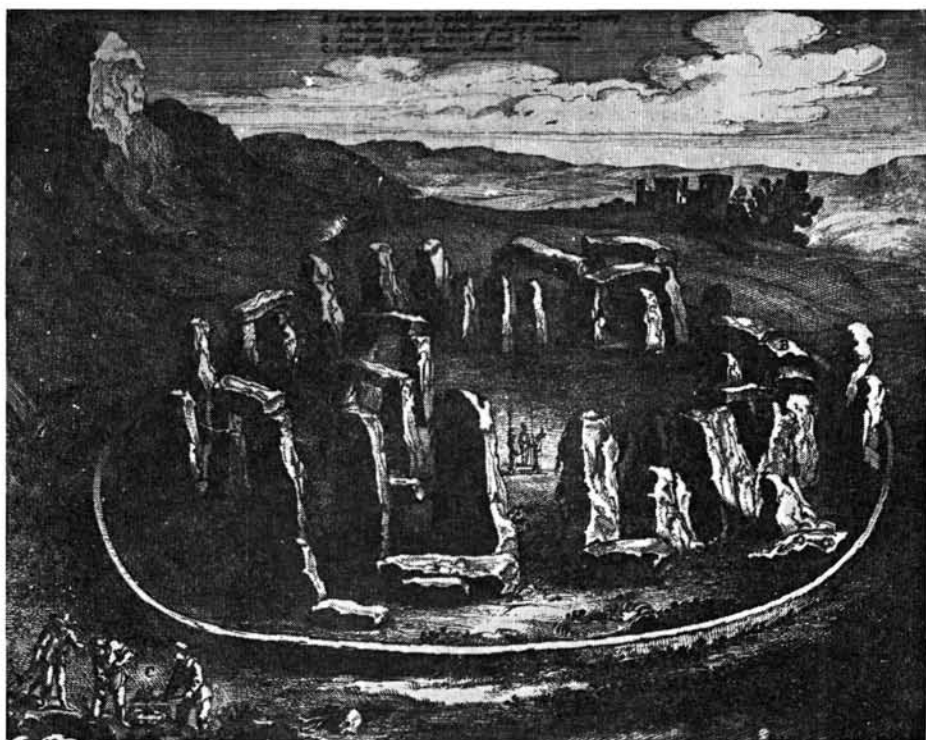
Az 1648/49. évi kiadás 1. kötete 1648. évről van kelezve, bevezetése azonban még „1639 idibus Ianuarii” datált, aláírói „Guilelmus et Johannes Blaeu”. Tartalma: Europa Septentrionalis et Orientalis (Skandinávia országai, Oroszország, Litvánia, Lengyelország, Magyarország) majd Germania (Németország, Ausztriával és a cseh királysággal; a végén folyótérképek: Rhenus, Mosella, Danubius, és egy fejezet: Germania Vetus — az ókori Germania) a következő rész Germania Inferior, Németalföld, Hollandia és a mai Belgium térképei. A második kötetnek nincsen évszáma. Dedikációja sincs: világosan az előbbi kötet folytatása. Tartalma: Gallia, Franciaország, végén szintén ókori régiségtani résszel; majd Hispania következik, de ennek

20. Jelzete OSZK DM 370/1—5. Valamennyi kötet possessoraként „Bibl[iotheca] Eccles[ia]e Cathedralis Monsi[ensi]s” van említve; ez valószínűleg a belgiumi Hainaut tartományban levő, Val-des-Écoliers-i ágostonrendi kolostorral azonos Mons városban, melyet 1794-ben a francia csapatok kiraboltak s amelyet két évvel később meg is szüntettek. (*Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. 10. Freiburg i. Br. 1938. pag. 470.)

A mai New York és Boston közti terület (New England) térképe a jellegzetes állatok, indián falu és csónakok ábrázolásával. 1648 körüli állapot. A holland és angol gyarmatok már fel vannak tüntetve

címkerete üres. Franciaország és Spanyolország tartományait külön-külön is bemutatják a térképek. A kötet következő része: Asia (ebben: India, Insulae Indorum, Magni Mogolis imperium, Insulae Moluccae, Chinense imperium, Japon insula, Tartaria, Persia, Imperium Turcicum, s ennek részei Ciprus, Natolia, Palestina. Majd Africa cím alatt: Fes, Maroccanum regnum, Gvinea regnum, Abissinia, Aethiopia Inferior (ez a mai Közép- és Dél-Afrikának megfelelő terület). America fejezet alatt: Insulae Americanae (Közép-Amerika, Antillák), Belgica Nova és Anglia Nova (az észak-amerikai holland és angol telepesgyarmatok), Bermuda, Virginia, Florida, Nova Hispania (Mexikó és a szomszédos területek), Terra Firma (ma: Colombia), Venezuela, Guaiana, Brasilia, Paraguay (vele a mai Argentína és Uruguay területe is), Chili, Peru és végül a Freta Magellanica, a mai dél-argentínai, illetve dél-chilei Magellán-szoros a szomszédos területekkel. Az atlasznak ezek a lapjai hű képet mutatnak a gyarmatosítás állapotának kezdeteit követő földrajzi ismeretekről. A harmadik kötet Itáliát tartalmazza. Az évszám 1645. Itália után még Graecia következik, és sajátos módon, a tartalomjegyzék szerint, Scotia et Hibernia, azaz Skócia és Írország (Anglia már nem), de ténylegesen csak a Hiberniáról való leírás és térkép

Menhir képe BLAEU Angliát bemutató kötetében

található a kötetben. Hogy miért, azt magyarázza, hogy a következő kötet, a 4. már teljesen Angliának van szánva.

Hogy milyen volt BLAEU atlaszköteteinek kiegészülési folyamata, arra vonatkozólag ennek az 1648/49. évi kiadásnak 4. és 5. kötete (Anglia, illetve Skócia térképes leírása) ad tájékoztatást.

A 4. kötet (Pars quarta. Britannia) 1648-as évszámot visel: privilégiuma azonban „Kalendae Septembris 1645” keltezésű. Igen részletes, összefoglaló monografikus munka, melyben a térképek és a szöveg harmonikusan egészítik ki egymást. A bevezetést Guilelmus (William) CAMDEN angol történész (1551—1623) neve szignálja. CAMDEN a BLAEU-kötet megjelenésekor már régen nem élt. Fő munkája, a *Britannia sive florentissimorum regnorum Angliae, Scotiae, Hiberniae et insularum adjacentium ex intima antiquitate chorographica descripto* Londonban 1586-ban jelent meg először; 1607-ben már a hetedik kiadásnál tartott. Munkája BLAEU atlaszában kibővített formában jelent meg. Az egyes county-kat külön-külön térképlapok mutatják be. Ezeknek a térképlapoknak forrása nyilván Christopher SAXTON (1542?—1606?) angol földmérő county-atlasza volt. (1579.)²¹ BLAEUNál kétségtelen tehát a törekvés arra, hogy a legjobb feldolgozásokat adja közre mű-

21. BAGROW L.—SKELTON R. A.: *Meister der Kartographie*. Berlin 1963, 525. l.

Juhász-pár Durham észak-angliai territórium térképének címkeretén

vében, gazdag, enciklopédikus jellegű ismeretekkel. A szöveges részben az akkori ismeretek szerinti részletes leírást, sőt rajzos ábrázolást találunk a menhirekről (121., 174. lap). A térképekkel együtt az egyes countyk története külön-külön nyert feldolgozást, a leírás kiterjed azonban a termékekre, a városokra, a főbb nemesi családokra. Minden county leírása végén ott találjuk a plébániák számát is. Ezt a statisztikai törekvést — Anglia a korai statisztika egyik hazája — összesítő táblázatok is támogatják: a 75. lapon megtaláljuk Anglia plébániáinak és azokba bekebelezett templomainak (*appropriatae ecclesiae*) összlétszámát, melyet 9284 parochiában és 3845 *appropriata ecclesiában* ad meg a műsajtó alá rendezője. Hogy a németalföldi atlaszkiadónak különös figyelme volt az angliai vízügyi munkálatok iránt, szemléltetően mutatja a 221. és 222. lap közti Norfolk területén készült csatornázást ábrázoló térképlap.

Még erősebben látszik az átvételjelleg, ugyanakkor a helyi tudományos világgal való együttműködés eredménye BLAEU 1648/49. évi latin atlaszkiadásának 5. kötetén, mely Skóciát és Írországot mutatja be. Az impresszumon az évszám 1644; belül, a privilégium keltezése viszont 1654. június 10. Nyilván a kötet korábbi kiadását tervezték vagy az is lehet, hogy az előbb már megjelent; az új privilégiumot viszont bevették a későbbben, a többi kötetrel sorozatosan megjelenő kiadásba, de az évszám sajtóhiba is lehet. A Skóciát ábrázoló térképek és a szövegrész kiadásáról egyébként J. C. STONE feldolgozó munkájának jóvoltából meglehetősen jó információ áll rendelkezésre.²² A különálló skót irodalmi és tudományos élet szerepe ennek a kötetnek a létrejöttében nagy. Sir John SCOT OF SCOTSTARVET, a skót nemzeti irodalom patrónusa intenciói kétségtelenül kimutathatók a kötetben. Levelezése BLAEU-val is fennmaradt, a másik személy, aki a kötet szöveges és térképi részében egyaránt nagy érdemeket szerzett, az aberdeenshirei Robert GORDON volt; ő részben javította azokat a régebbi térképeket, melyeket 1583 és 1596 közt Timothy PONT skót földmérő kéziratban készített el, de rézbe metszve kiadni nem tudott. BLAEU a 46. skót területet ábrázoló térkép közül 31-et szinte változtatás nélkül hozott le PONT munkáiból. Egyébként BLAEU PONT szerzőségét a térképeken jelezte. BLAEU kartográfiai anyaga az atlaszkiadásakor már félszázados volt, de mégis Skócia térképi ábrázolásában nagy jelentőségű, mert a még régebbi MERCATOR-féle térképen kívül más térkép-mű nem volt ismert erről az országról. Az atlaszkötet egyébként 1642-ben már munkában állott. A szöveges rész Robert GORDON munkája: *Adnotata ad Scotorum Antiquitatem* — mint címe is mutatja, erősen régiségtani hangsúlyú. Egyáltalán, a kötetben erősen érezni az akkor még erősen elkülönülő skót vezetőrétegek nemzeti büszkeségét.

A 154 lapra terjedő Skótország mellett 56 lap tárgyalja a kötetben Írországot. Itt ismét érdekes megfigyelés tehető. Ismeretes, hogy a protestáns kortársai BLAEUNAK katolikus szimpátiát tulajdonítottak, amiért kalvinista léteére katolikus műveket is adott ki.²³ Hogy ez helytálló kellett le-

22. STONE, J. C.: *Origins and sources of the Blaeu atlas of Scotland with particular reference to „Extrema Scotia”* (Atlas Novus, 1654). = *Imago Mundi*. Vol. XXVI. Amsterdam 1972, 17–26. l.

23. SALÁNKI, i. m. 249. l.

gyen, azt éppen az Írországról szóló kötet rész mutatja. Nem csupán azért, mert Írországról mint „Regium Hiberniae”-ről, önálló ír királyságról beszél, mely királyi cím MÁRIA királynő alatt, 1555-ben újul fel, és koncesszió a katolikusnak megmaradt ország rendjei és népe irányában, szemben az angol feudum-szemlélettel. Hanem azért is, mert Írországról a legteljesebb szimpátiával nyilatkozik, a szövegben például ilyen kitételek szerepelnek, mint „nobilissima civitate Dublin Anglorum imperio subjugare” (9. lap). Feltűnő az Írországról szóló részben némely ír-barát és angol-ellenes szövegrészeknek dőlt betűvel való tipografizálása, amely mintegy kiemeli a szövegből a hangsúlyos részeket. Hogy a szöveg itt is valószínűleg helyi tudományos és művészeti, sőt talán politikai köröktől származik, igen valószínű, de kevésbé prononszírozott, kevésbé kapcsolható meghatározott személyiségekhez, mint Skóciánál. Úgy tűnik, BLAEU-nak nemcsak ír szimpátiái, de ír kapcsolatai is voltak, de ezek az angol uralom miatt kénytelenek voltak többé-kevésbé látensnek maradni. Nem felelhetők el az sem, hogy az atlasz megjelenési időszaka éppen az angol polgárháborús és forradalmi eseményekkel esik egybe, melyek Írországra különösen nagy megpróbáltatást jelentettek.

Ez az ötödik kötet egyébként — a skót részre vonatkozólag — három országból is kapott privilégiumot. A hollandi kiadói privilégium (Haag 1654. jún. 10.) az angol (Whitehall 1654. jún. 14.) mellett császári privilégiumot is nyert két hónappal később (Eberstorf, 1654. aug. 11.) amiből az is látszik, hogy BLAEU kiadói politikája ekkor Európa több országában erősen biztosítani kívánja atlaszkiadását az esetleges kalózzokkal vagy sycophantákkal szemben.

A BLAEU-atlasz 1655-ben 6 kötetben jelent meg.²⁴ A kiadó azonban minden eddigien túlnövő terjedelmű és reprezentatív kiadványt akart közrebocsátani. Joannaes BLAEU tisztában volt vele, hogy egy ilyen atlasz leginkább akkor számíthat sikerre, ha a nemzetközi tudományos élet nyelvén: a latinon jelenik meg. Nemzeti nyelvű: holland, német, francia kiadványai mind kisebb kötetszámúak, kisebb terjedelműek voltak. Az 1660-as évek elején a politikai események gyors egymásutánja is reálisnak tüntette fel azt a kilátást, hogy minden eddiginél nagyobb terjedelmű, részben új dokumentációs anyaggal kibővített, latin nyelvű, tehát közérthető, nemzetközi publikáció sikerre számíthat.

BLAEU gyors reagálását a kiadói lehetőségekre mutatja az a német nyelvű, 1646 és 1649 évszámokat viselő német nyelvű 6 kötetes atlasz is, melyet az Országos Széchényi Könyvtár TA 362/1—6 jelzet alatt őriz. Címe: *Novus Atlas das ist Weltbeschreibung mit schoenen neuen ausführlichen Landtafeln... in Kupfer gestochen und an den Tag gegeben...* Az első kötet impresszuma: Amsterdami 1649, a 2—3. köteté ellenben 1647, a negyedik kötet évszáma 1646-hoz kapcsolódik; az 5. köteté azonban már 1654, a 6. pedig év nélküli — de bizonyosan nem 1654 előtti, hiszen a privilégium 1655. évi — az akkor új Novus Atlas Sinensis-t tartalmazza. Ez is mutatja tehát, hogy az egyes kiadásokat nem mindig következetesen bocsátották ki

24. BAGROW L.: *Die Geschichte der Kartographie*. Berlin 1951, 157. és 333. l.

és hogy szükség volt egy végleges jellegű, mindent összefoglaló reprezentatív kiadásra, amivel ki lehetett tűnni. Erre az alkalom — a nemzetközi események folytán — az 1660-as évek elején meg is jött.

AZ ATLAS MAIOR 1662. ÉVI KIADÁSA

A nagy, reprezentatív, latin nyelvű BLAEU-atlasz kiadás — az összes korábbi kiadások összefoglalása, bővítve és kiegészítve — 1662-ben jelent meg, 11 kötetben. Szédése kiválóan tipografált; a térkélapok — az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának birtokában levő példányban minden- esetre — igen finoman színezettek.²⁵ Címe: *Atlas Maior sive Cosmographia Blaviana, qua solum, salum, coelum accuratissime describuntur*. Amstelae- dami 1662 Labore et sumptibus Ioannis Blaeu. Tagolódása:

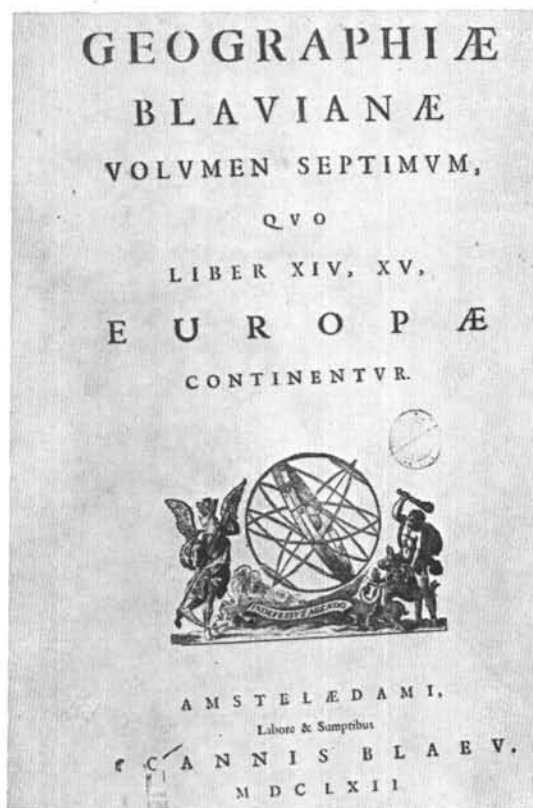
- (Tom. I.) Geographia, quae est Cosmographiae Blavianae pars prima. (Fejezetei:)
 Arctica, quae est Geographiae Blavianae pars prima, liber unus.
 Europa, quae est Geographiae Blavianae pars secunda, libri XVII.
 Norvegia, quae est Europae liber primus.
 Dania, quae est Europae liber secundus.
- (Tom. II.) Geographiae Blavianae volumen secundum, quo liber III–VII. (Fejezetei:)
 Svecia, quae est Europae liber tertius.
 Russia, quae est Europae liber quartus.
 Polonia, quae est Europae liber quintus.
 Regiones Orientales ultra Germaniam circa Danubium, Europae liber sextus. (Ebben van Magyarország is.)
 Graecia, quae est Europae liber septimus.
- (Tom. III.) Geographiae Blavianae volumen tertium, quo Germania, quae est Europae liber octavus, continetur.
- (Tom. IV.) Geographiae Blavianae volumen quartum, quo liber IX, X. Europae continentur. (Fejezetei:)
 Belgica Regia, quae est Europae liber IX.
 Belgica Foederata, quae est Europae liber X.
- (Tom. V.) Geographiae Blavianae volumen quintum, quo Anglia, quae est Europae liber undecimus, continetur.
- (Tom. VI.) Geographiae Blavianae volumen sextum, quo liber XII, XIII Europae continentur. (Fejezetei:)
 Scotia, quae est Europae liber XII.
 Hibernia, quae est Europae liber XIII.
- (Tom. VII.) Geographiae Blavianae volumen septimum, quo liber XIV, XV. Europae continentur. (Fejezetei:)
 Gallia, quae est Europae liber XIV.
 Helvetia, quae est Europae liber XV.
- (Tom. VIII.) Geographiae Blavianae volumen octavus, quo Italia, quae est Europae liber XVI. continetur.
- (Tom. IX.) Geographiae Blavianae volumen nonum, quo Europae liber XVII et Africa continentur. (Fejezetei:)
 Hispania, quae est Europae liber XVII.
 (Ebben van Portugália is.)
 Africa, quae est Geographiae Blavianae pars tertia, liber unus.

25. Jelzete OSZK TA 360. Possessorbejegyzés csak újabbnak, gumibélyegzővel: az ESTERHÁZY család tatali könyvtára utal.

- (Tom. X.) Asia, quae est Geographiae Blavianae pars quarta, libri duo, volumen decimum. (Részei:)
 (Liber I.) Asia.
 Novus Atlas Sinensis, a Martino MARTINIO descriptus.
 Sina, quae est Asiae liber secundus.
- (Tom. XI.) America, quae est Geographiae Blavianae pars quinta, liber unus, volumen undecimum.

Az 1662. évi kiadás ajánlásában a kiadó az olvasóhoz fordulva részletezi műve tartalmát. A Föld leírása mellett kozmográfiát is akar nyújtani és ismerteti a régi és az új tudósok feltevéseit a világegyetem szerkezetéről. Be akarja vezetni olvasóit az uranometriába, a csillagászatba, valamint a Föld méreteiről tett számításba.

Nem árt itt megállni egy pillanatra. BLAEU Willem, az apa, kinek asztronómiai-matematikai munkásságán az egész atlasz felépült — a későbbi kiadások is — nem döntött a ptolemaeikus és a kopernikánus szemlélet között. Mindkettőt hipotézisnek tekintette. Korai éggömbjeinél, a használati utasításoknál is alternatívan kezelte a két szemléletmódot. Méréseit

A Geographia Blaviana 7. kötetének címlapja a nyomdászjelvénnel

mindkét aspektusból elvégezte. Atlaszában, pontosabban atlaszaiban is ez észlelhető.

Az 1662. évi *Atlas Maior* kiadás címlapját — az egyes kötetekét is — a BLAEU-család nyomdászjelvénye díszíti: a csillagászok műszere, a sphaera armillaris, egyik oldalán a szárnyas, fején homokórát viselő, öreg férfi képeben ábrázolt, a halálra utaló kaszát kézben tartó Idővel, másik oldalán a nemeai oroszlánnal viaskodó Herkulesse. A jelvény alatt a család jelmondata: *Indefessus agendo* — fáradhatatlan a munkálkodásban. Talán szubjektív megállapításnak tűnik, de BLAEU-nak sikerült e művel egy percre mintegy megállítani az időt: körképet, és pedig meglehetősen hiteles, enciklopédikus képet nyújtani a 17. század közepének Európájáról és valamennyire a többi világrészről is.

A mű dedikációja az első kötetben I. LIPÓT császárnak szól, a Német-Római Birodalom uralkodójának és Magyarország királyának. A reprezentatív művel bizonyos hódolatot is fejez ki a keresztény Európa talán nem leghatalmasabb, de kétségtelenül legtekintélyesebb uralkodója iránt, s egyben annak jóindulatát is meg akarja nyerni. Bár a wesztfáliai béke szentesítette Hollandia kiválását a Német-Római Birodalomból, a holland BLAEU számára a császár még mindig országának legfőbb protektora — és az elkövetkezendő évtizedek, XIV. LAJOS háborúival, ezt igazolták is.

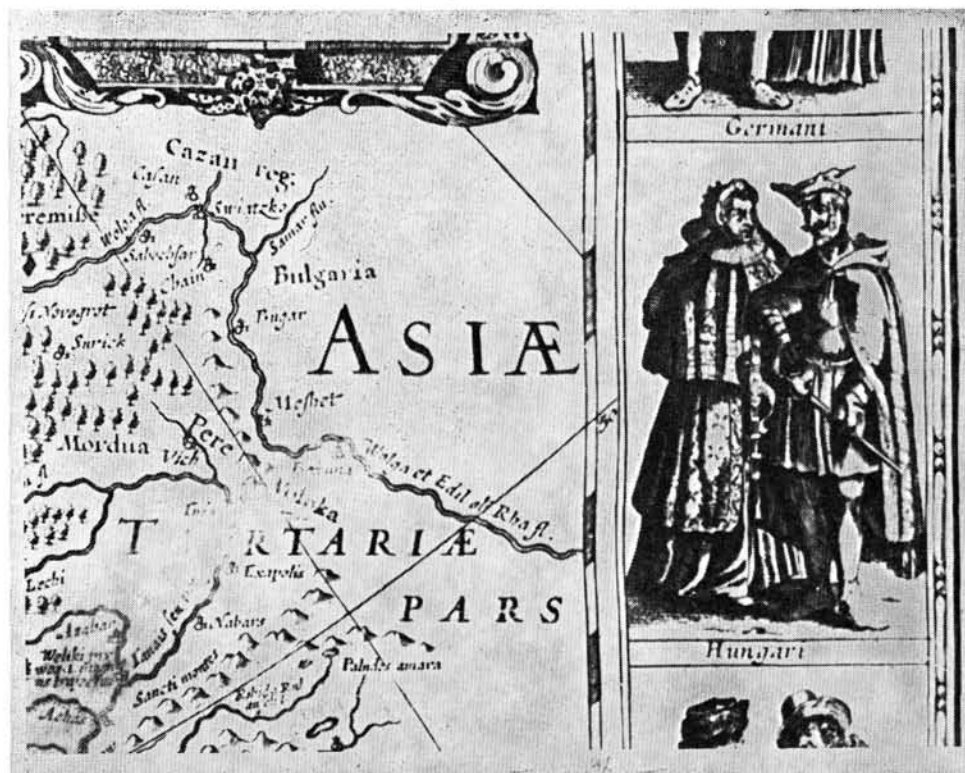
A bevezetőben utal Joannes BLAEU arra, hogy a nagy atlaszkiadást még apja, Willem, tervezte. Felhívja a figyelmet a mű hasznosságára: felsorolja, kinek lehet és van szüksége erre. Első helyen — jellemzően — a katonát említi, azután a történetírót, a fejedelmet, a csillagászt, a meteorológust, az orvost, a teológust. Fő forrásaiként ORTELIUS-ra és MERCATOR-ra hivatkozik, bár sok más, későbbi szerző neve is említést nyer a kötetekben. Ez magában is mutatja, hogy BLAEU atlasza a két, korábban is már klasszikusnak számító térképész és földrajztudós művének továbbbépítése szándékozik lenni, s nem alapvetően új munka.

Az első kötet alcíme: *Geographia, quae Cosmographie Blaviana pars prima*. Fizikai földrajzi bevezetést ad. Bemutatja térképén a Föld két félgömbjét, gazdag díszítéssel. Magyarországot keresve ezen, csupán egyetlen helységet találunk rajta feltüntetve s ez Tokay — mely e korban nemcsak boráról, de erődjéről is híres. Erdélyből Hermanstadt található e világtérképen, azaz Nagyszében. A világtérképet a Sarkvidék leírása és térképes ábrázolása követi, majd Grönland, a Spitzbergák, a Jan Mayen-szigetek, Novaja Zemlja és Izland térképei következnek bő leírásokkal. A Sarkvidékhez közeli területek részletezését nemcsak az általános földrajzi leírás rendje kívánta meg. BLAEU kortársai, holland bálnavadászok sűrűn keresték fel a Norvégiától északra és északnyugatra elterülő tengerrészeket. Bátor németalföldi hajósok a Kínába vezető legrövidebb tengeri utat a 16. és 17. század fordulóján az Északi Jeges-tengeren keresztül vélték feltalálhatni. BARENTS, a legvakmerőbb vállalkozó, 1594/97 között vezetett expedícióján ugyan ott vesztett a jéghegyek birodalmában, de a próbálkozások tovább folytak. Az Északkeleti Átjáró után később az Északnyugati Átjáró keresésével folytatódott a kísérletezés és tartott körülbelül másfél évszázadon át. BLAEU is igyekezett e törekvést szolgálni, innen különleges figyelme az északi vidékek iránt.

Európa térképe BLAEU atlaszában (1648. évi kiadás)

A Sarkvidék ismertetése után Európáé következik, melyet BLAEU 17 könyvre, azaz ugyanennyi egységre osztott fel. Ezek: Norvégia, Dánia, Svédország, Oroszország, Lengyelország, a Duna-völgy országai, Görögország, Németország (a Német-Római császárság területe), a két Németalföld, Anglia, Skócia, Írország, Franciaország, Svájc, Itália és Hispania (az egész félsziget). Mint látható, a felosztás átmenet a természeti-földrajzi és a politikai részletezés között, de kétségtelenül felismerhető benne egy bizonyos történeti-kulturális tipizálásra való törekvés. Különösen figyelemreméltó Magyarországának a *Regiones Orientales... circa Danubium...* közé sorolása. Benne a Duna-völgy országai történeti-földrajzi közösségének egyik korai felismerése észlelhető. Korábban ez nem Duna-völgy, hanem Magyarország neve alatt ismeretes — gyakran beleszámítva az egykor hűbéres balkáni fejedelemségeket is: az „Archiregnum Hungariae”-nak a blaeui földrajzi koncepcióban kevés nyoma van, annál inkább az akkori reális politikai helyzetnek. Nem egészen így mutatkozik be a magyarság BLAEU igen szép, díszes kiállítású Európa-térképén. A térképet ugyanis kétoldalt 5–5 nemzeti viseletbe öltözött pár finoman színezett, egymás alatt következő képe keretezi. Ezek: angol, francia, flandriai, kasztíliai, velencei; német, magyar, cseh, lengyel és görög. Itt láthatóan nem a létszám és nem a politikai hatalom szerint történt a bemutatás. A magyarság és a görögség dicsőséges

Magyar viseletű pár BLAEU Európa-térképén

múltja jogán került bemutatásra: a csehek esetében pedig valószínűleg a protestáns németalföldi területeken való ismertségük az ok, talán 1620 eseményei hatottak. Budát azonban az akkori Európa 9 legismertebb városának sorában hiába keressük ugyanezen a térképen; ott csak Amsterdam, Prága, (RUDOLF császár és KEPLER működésének színtere, valamint a téli királyság fővárosa), Konstantinápoly (nem Stambul!), Velence, Róma, Párizs, London, Toledo (a Madrid előtti spanyol székhely) és Lisszabon madártávlati képét láthatjuk a térképlap felső részén. Bécs szintén hiányzik.

Ez a térképdíszítés azért nagyon figyelemreméltó, mert megmutatja: a XVII. század derekán még erősen élt az egykorúak tudatában a magyar népi egyéniség jelentősége, bár a magyarság akkor már létszámát és államának erejét tekintve igen sokat veszített. Az „Antemurale Christianitatis” iránti tiszteletből talán, de mégis odakerült a tíz legjelentősebb európai néptípus közé.²⁶ A térkép egyébként valószínűleg inkább a XVII. század

26. A XV. században a magyarság — történeti statisztikai becslések szerint — Európa lakosságának 5%-át tette, 1720-ra ez az arány 0,6%-ra esett vissza. (Ld.: TÖLGYES L.: *Ungarn, Bollwerk der Christenheit zur Zeit der europäischen Türkenkriege*. Köln 1957, 42–43. l.) BLAEU korában, az 1660-as évek nagy pusztítása előtt ez az arány már csak körülbelül 2% lehetett.

elején, RUDOLF császár uralkodásának végén a tizenöt éves háború korszakában készült, s ebben az atlaszban csak kései reprodukció.

Ezen a mintegy 1:15 000 000 mértékarányú térképen Magyarország, Erdély és Horvátország nélkül — ezek különálló országokként vannak jelezve — mintegy 6 cm²-nyi terület jutott. Ezen a kis területen a térkép mégis 28 várat és várost tüntet fel. Felsorolásuk érdemesnek tűnik, mert látható belőle, melyek voltak a legismertebb és a külföldiek számára legfontosabbnak tartott magyarországi helységek. Eredeti ortográfiával a következő város és várnevek találhatóak a térképen: Presburg (Pozsony); Leutse (Lőcse); Dyrn (Tyrnavia = Nagyszombat); Owar (Magyaróvár); Eperies; Ungwar; Kaseh (Kassa); Vacia (Vác); Tokay; Komar (Komárom); Gran (Esztergom); Rab (Raab = Győr); Papotz (nem Pápóc, hanem Pápa, a megfelelő helyen feltüntetve); Sarwar; Alba regalis (Székesfehérvár); Zyget (Szigetvár); Buda; Pest; Zygetfro (Szigetfő, elhelyezése a térképen Szekszárd táján van); Bát (Bátaszék vagy Bács; a térképen a Duna mellett, a kettő között elhelyezve); Zolnok; Kiswarda, Segedinum (Szeged); Chianad (Csanád); Orozlan (Oroszlámos, egykor jelentős helység Torontál vármegyében); Temeswar; Sarlo (Siklós táján jelezve, a Dráva közelében); Teutoburg (a BLAEU megelőző térképen is többször szerepel, Teutoburg vagy Erdewdy néven: a Dráva-torkolat közelében a Dunánál: Erdőd, a középkorban jelentős vár, az első világháború előtt kisközség). Egy-két tévedéstől eltekintve a városok lokalizálása pontosnak mondható. Ha a kartográfiai generalizálás — akkor még diszciplínaként nem létező, de gyakorolt — módszerét tekintjük, a főbb helységek kiemelése általában jónak mondható, bár néhány jelentős város (pl. Pécs, Nagyvárad) kimaradt.

Európa általános leírása után északról délkelet felé haladva következik az észak- és kelet-európai országok, illetve tartományok bemutatása. Az első kötetben még Norvégia és Dánia kapott helyet. Kitűnnek a térképlapok között a hollandi kereskedelmi hajósoktól sűrűn látogatott schleswigi partvidékekről készített térképek. Az elhomokosodott és a megfeneklés veszélye nélkül jól járható vízi utak feltüntetése jelentős gyakorlati haszonnal kecsgetett, mert fokozta az atlasz kelendőségét az északi- és keleti-tengeri kereskedelmi vállalkozó patríciusok körében, amit csak fokoz az, hogy a térképlapokon melléktérképekként megtalálhatóak a fontosabb kikötővárosok alaprajzai is. Dánia ismertetésénél részletesen foglalkozik az atlasz Hven szigetével és az Urianienborggal, TYCHO da Brache ottani híres obszervatóriumával. Ezt az obszervatóriumot, annak csillagászati műszereit rézmetszetben, színezett lapokon mutatja be. Megragadva az alkalmat, ebben a fejezetben a csillagászat kérdéseivel is bőven foglalkozik a szerző. A fejezet még Willem BLAEU munkája: a Hven szigetről készített térképet egyik legkorábbi és egészen bizonyosan saját kezétől származó műnek tartja a szakirodalom.

Itt kell kitérni a BLAEU-atlasz térképeinek és más illusztratív anyagának külső kiállítására. BLAEU atlaszkiadásai nem mind jelentek meg színezett kivitelben. Az Országos Széchényi Könyvtár 1662. évi példánya rendkívül szép kiállítású, igen finoman színezett. Amennyire e sorok írója előtt ismert, ebből a kiadásból általában színezett térképekkel díszített példányok ismeretesek: valószínű, hogy BLAEU ezt reprezentatív díszkiadásnak

Lovas földmérő segédeivel Westmoreland angol grófság térképén

Arató pár Picardia tartomány térképének címkeretén

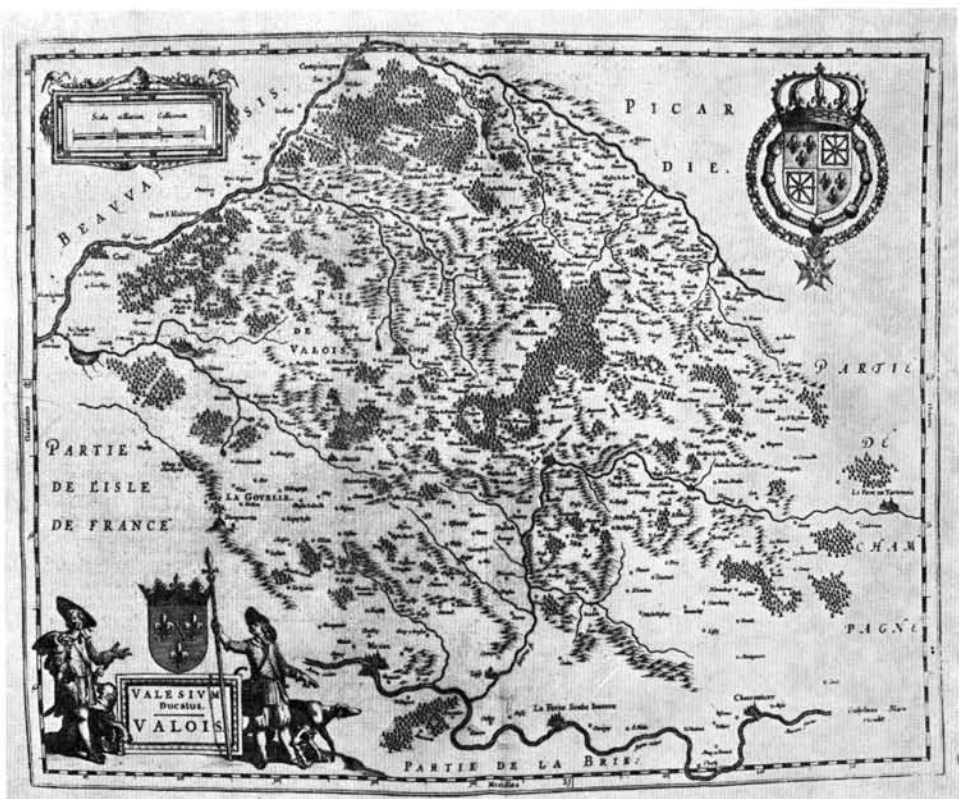

Építőmester, kőműves és ács Vicenza territórium térképének parergáján

Bányászviselet Brescia és Crema térképének címkeretén

szánva, súlyt helyezett arra, hogy a példányok szépen illumináltak legyenek. A térképlapok nem egyforma méretűek, átlagos nagyságuk azonban 50×40 cm körül van, tehát — éppúgy, mint a korábbi, ORTELIUS- és MERCATOR-féle atlaszoknál is — két lapra terjednek ki: a versokon többnyire szöveg van. A térképlapokat fokbeosztás keretezi, vannak azonban fokbeosztás nélküli lapok is. Csaknem minden térképlapon kiemelkedő a képes ábrázolásokkal díszített címkeret, a parerga vagy más néven cartouche. A parergák már BLAEU officinájának működése előtt is szokásosak voltak, azonban a BLAEU-atlaszokban, így az *Atlas Maior*ban is, jelentőségük megnőtt. BLAEU térképein a parergák szorosabban kapcsolódnak a térkép tartalmához. Nem csupán allegorikus alakokat, vagy címereket tüntetnek fel, hanem igen gyakran az ábrázolt terület lakosainak viseletét, foglalkozásuk gyakorlásának jeleneit mutatják be. Értékük kettős: viselettörténeti és etno-karakterológiai egyszerre. A népeségtípusokat bemutató parergadíszek, melyek kezdettől fogva megtalálhatók a BLAEU-atlaszok térképein, szemléletesen egészítik ki a leírásokat és a táj jellegére jól utalnak. A halász, arató, vadász, bányász, favágó, pásztor mellett a katona és a nemesember alakja is megjelenik a térképeken — s ez mind szoros összefüggésben van a térképpel. Gyakran a néptípusok munkásságának gyümölcse is látható a parergán vagy körülötte: búzakéve, szőlőfürt, különféle állatok, azután szerszámok, gazdasági eszközök. A régebbi térképészek által előszeretettel

Valois hercegség térképe. Jellegzetes az erdőjelzés. A címeren solymász és vadász (hajtó) ábrázolása

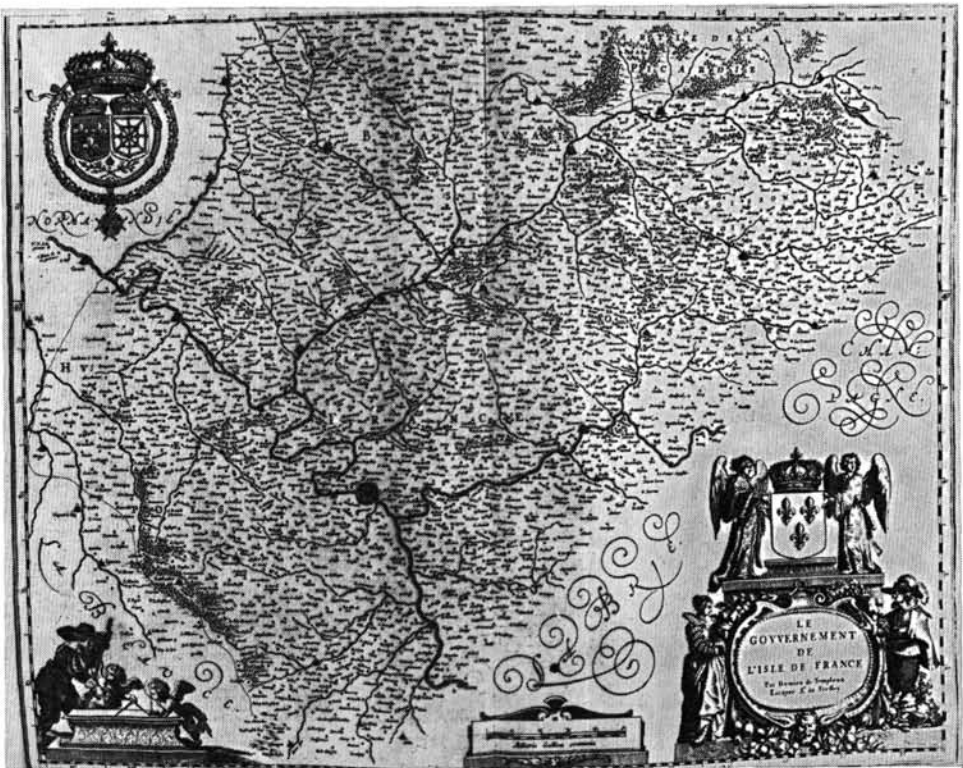
alkalmazott térkitöltő díszítések: fantasztikus állatok, griffek és az antik mitológia alakjai is alárendelt szerepet játszanak: ha megjelennek, a táj jellemzéséhez járulnak hozzá. BLAEU parergái a kor németalföldi képzőművészetének „használati grafikái”-ként értékelhetők. A hétköznapi, könnyen érthető témák, a zsánerképek dominálnak; a barokk keret mögül is mindig újra előtör a realista ábrázolás. Az alakok nyugodtak és természetesekek.

A térképlelek is világosak és könnyen érthetőek. Éppen ezért kevés térképen találunk jelmagyarázatot. A hegyrajz ún. vakondtúrásszerű; a hegyek csúcsosak, többnyire árnyékoltak. A sziklás hegyek árnyékolása különösen finom, kontúrjaik csipkézettek. A vízrajz egyszerűbb, többnyire csak egy fekete vonal jelzi a folyót; nagy folyamoknál két szélesebb közt keskenyebb párhuzamos vonalakat is találunk: a tengerpartokat vízszintes árnyékolással tünteti fel.

Az erdőrajz oldalnézetes: rendszerint több fát alkalmaz a térképen közel egymáshoz, azzal fejezi ki egy terület erdős voltát. Az *Atlas Maior*

erdőrajza általában színezett s ez plasztikusságát fokozza. A településeket — többnyire jelentőségüknek megfelelően — egyszerű karika, kis torony vagy több torony jelzi. A nagyobb városokat többtoronyos — de nem feltétlenül hiteles — vagy vörösre festett kontúrrajz mutatja be. Részletesebb térképeken néha a nagyobb városok főbb utcahálózata is megjelenik alaprajzban: a város keretét az azt övező erődítmények vonala szolgáltatja. Úthálózat csak a részletesebb térképeken található, jele két keskeny párhuzamos vonal. Nagyon jelentős viszont a tartomány- és országhatárok jelzése. Ezeknél BLAEU atlaszában a szaggatott vagy pontozott vonal nyomatékozására színjelzést alkalmaz, de a határvonalak jelzése többnyire nem vörös, hanem sárga. Egyáltalán BLAEU jellegzetessége ebben az atlaszban, hogy a sárga színt különösen gyakran alkalmazza térképein.

A második kötet: *Geographiae Blavianaë volumen secundum*... öt könyvben Európa északi részének folytatása mellett Kelet- és Délkelet-Európát tárgyalja. Svédország és a hozzá tartozó Finnország, valamint a balti tartományok ismertetése az első. Mint már korábban az angol és skót köteteknél, itt is erősen képviselve van a régiségtan, a nép őstörténete és ismerteti az ó-svéd törvényeket is.

Ile de France tartomány a Szajna, az Oise és a Marne folyók völgyével. A sűrűn lakott tájat zsúfolt helynévírás jelzi

BLAEU az egyes országokról nem rendelkezett egységes anyaggal; amennyire lehetett, mégis igyekezett adatait rendszerezni; az *Atlas Maior*-ban a tárgyi sorrend többnyire ez: az adott ország, tartomány vagy város fekvése, határai, kiterjedése, neve és a név eredete, ókori népei, régi és új lakói, közigazgatás, felosztás, kik és hogyan gyakorolják a közhatalmat; a talaj minősége, a lakosság szokásai, táplálkozása, öltözködése, nyelve; kereskedelem; kormányzat és vallás. A sorrend nem mindig következetes, és az egyes fejezetek is néha hiányosak vagy igen rövidek. Azt mindenesetre meg kell állapítani, hogy az adatok a kritika szűrőjén mentek keresztül.

Svédország és a hozzá tartozó tartományok után következő fejezetben BLAEU Oroszországgal foglalkozik. Az ország egyes részeit különböző térképlapokon mutatja be. Moszkva városáról külön látékyszerű térképet közöl, s egy másik lapnak címe: „Kremlenagrad castellum urbis Moskvae.” A Volga folyót térképlap-sorozat mutatja be.

A következő fejezet Lengyelországnak és a vele unióban levő Litvániának van szentelve. A leírás itt is bőséges. Szövegközi képek ezt a részt is tarkázzák. A Dnyepr folyót 4 térképlap mutatja be. Itt meg kell jegyezni, hogy BLAEU érdeklődése a folyók iránt jelentős. Vízrajzi térképeket folyókról már előbb mások is készítettek: de az a törekvés, hogy a folyókról készült térképeket összegyűjtse és felvegye atlaszába: alighanem Joannes BLAEU gondolata volt. A korábbi térképek elsősorban politikai egységeket, országokat, tartományokat mutatnak be a szárazföldön. A kontinentális vizek kartografikus bemutatása addig elhanyagolt az atlaszkiadásoknál. BLAEUT ebben nemcsak az vezette, hogy ezeket az akkoriban jórészt új térképeket a közönség elé vigye. A bizonytalan földrajzi helymeghatározások miatt sokszor torz kartográfiai kép, a gyakorlati tájékozódás jobb lehetőségei involváltak, hogy a vízhálózatot, mint a földrajzi tájékozódás kiváló eszközt, különös figyelemben részesítse. A Lengyelországról szóló részben szól ennek a területnek állandó csapásairól: a tatárokról is. A rájuk vonatkozó adatokat Guillaume LE VASSEUR DE BEAUPLAN (kb. 1600—1670?) francia mérnöktiszt és író alapján közli. Ezek akkoriban elég friss adatok voltak.²⁷

A következő fejezet a Duna-völgygel és a Balkánnal foglalkozik. Itt kerül sor Magyarországra és Erdély tárgyalására is. Erdély külön térképlapon kerül bemutatásra, a szöveges rész négy és fél lap. Magyarországot is egy térkép mutatja be, a szöveg tizenhárom és fél lapra terjed.

Magyarország leírása megkívánná a bővebb ismertetést. Mivel azonban e tanulmány megírása és megjelenése közben e tárgyban egy részletes kivonat fordítás is megjelent, ezt mellőzhetjük.²⁸ Nagy vonalakban elmondható BLAEU Magyarország-ismertetéséről, hogy az akkor jól értesültnek mondható, tüzetesen és elég tárgyilagosan informált európai közvélemény hangja

27. LE VASSEUR DE BEAUPLAN normandiai hidrografus és révkalauz fia, mint erőd-építő hadmérnök szolgált Lengyelországban III. ZSIGMOND és IV. ULÁSZLÓ királyok idején. Ő építette Kudak várát a Dnyepr mellett a tatár támadások ellen, s Ukrajnáról több térképet készített, melyek részbe metszve Danzigban jelentek meg 1650-ben. *Description de l'Ukraine* c. műve Rouenban 1650-ben jelent meg.
28. E tanulmány eredeti fogalmazása (1962) óta jelent meg SALÁNKI J. id. tanulmánya, mely BLAEU kortársaira nagy hatást tevő országismertetését közli, de a BLAEU-atlaszok térképi vonatkozásait csak érinti.

hallható soraiból. Nem idealizálja, de nem is kicsinyli le az országot s annak népét, melynek szerinte legfontosabb ismertetőjele az, hogy az állandó harc légkörében él. Soraiban bizonyos csodálat érezhető a sokat vérző nemzet iránt.

Először Hungaria nevének eredetét etimologizálja. Azután a fővárost, Poniumot, azaz Pozsonyt ismerteti, kiemelve annak közjogi fontosságát, a koronázó város rangját. Sorra megemlékezik — hosszabban vagy rövidebben — Érsekújvár, Magyaróvár, Nagyszombat, Nyitra, Trencsén, Eperjes, Sáros vár, Lőcse, Galgóc, Kassa, Tokaj vár, Ungvár, Szatmár, Nagykároly, Fülek vár királyi kézen levő helységekről. A hódoltságból Szegedről, Csánádról, Egerről, Debrecenről szól, melyről kiemeli, hogy Erdélynek is fizet adót. Azután Temesvár, Szolnok, Hatvan, Vác, Pest, Kalocsa és a dunántúli határvárok felsorolása következik. Ismét a királyi Magyarország területére tér át, Komárom erős várát emeli ki; a Csallóközben szerinte 300 falu van 15 000 lakossal. Győr, Pápa, Szombathely királyi várai és városai után még egyszer a török megszállás alatti országrészre tér vissza, Esztergomot, Visegrádot írja le. Budáról szólva kiemeli, hogy még magyar főváros volt, virágzott, a török alatt azonban lehanyaglott. A híres Corvina-könyvtárat és a fürdőket emlegeti. Végül még Székesfehérvárról és Pécsről szól.

A hegyrajz tekintetében BLAEU információi ismét jónak mondhatók. A Kárpátokat, a szepesi és a körmöci hegyeket („Kermeuthi Hegyec”) valamint a Mátrát és a Bakonyt tartja a legfontosabbaknak. Igaz, a Bakony nem magas hegység, de ebben az időben nagy erdőségeivel fontos stratégiai akadályt és jó sertéslegelőhelyet jelentett. A vizekről azt írja BLAEU, hogy a Duna kivételével egy folyó vize sem iható. Nagyon rossznak mondja a levegőt, azt javasolja az esetleg odautazni szándékozónak, hogy egy helyen se tartózkodjék egy hónapnál tovább a betegségek elkerülése végett. A magyaroknak, akik már megszokták azt — mondja — nem árt az éghajlat. Ezzel a nézettel a kor általános meggyőződését fejezi ki, mert a XVI. század vége óta Nyugaton ez volt az általános vélemény. Bár újabban ezt némelyek kétségbevonják, a magyarországi éghajlat egészségtelen volta e korban kétségtelen. Magyarország ásványi kincsei közül a só és a nemesfémeket emeli ki, majd — ismét általános véleménynek adva hangot — azt fejt ki, hogy annak földje igen termékeny: egész Európát el tudná látni élelemmel. Ezután a közjogi méltóságokat sorolja fel, ismerteti azok szerepét és az ország közigazgatását. Adatai hitelesek. Az ország történetével kapcsolatban a hun — magyar rokonságról szól, és közli a fejedelmek és királyok archontológiáját. A magyar népről rövid jellemzést ad: harcias, széthúzó, dicsvágyó, büszke és pompakedvelő. A jellemzés a kor nemességére szabott lehet, de tükrözi az egész népet is. Ismerte BLAEU az ország polyglott jellegét is: három nyelvet használnak szerinte itt: a magyart, németet és a szlávot. Az öltözködésről és a lakásvizonyokról is beszámol, végül a vallási megoszlásról. Egyik érdekes számszerű adata a hódoltság területén 30 000 katolikusról szól.

Mik voltak BLAEU forrásai? Ez külön vizsgálatot érdemelne. Mindenestre a XVI. századi íróktól — talán OLÁH Mklós, Salomon SCHWEIGER,

Joannes BOTERUSTól²⁹ és még másoktól, ZSÁMBOKITól — ORTELIUSON, MERCATORON, HULSIUSNON, majd CLUVERIUSON át húzódik a láncolat, mely hatással lehetett BLAEURA. Nem csak azoktól meríthetett, akik nyomtatott műveket publikáltak: bizonyosan Hollandiát járt magyar diákoktól is szerzett információkat. Ezek nehezen kinyomozható források.

A helytálló történeti földrajzi kép mellett BLAEU atlaszában kevésbé helytálló a mellékelt térkép. BLAEU Magyarország-térképéről később még részletesebben lesz szó. Itt most csupán annyit kell megjegyezni, hogy Magyarország térképe is, a többi Duna-völgyi ország térképe még inkább, számos hibát tartalmaz és elmarad a nyugatabbra fekvő országok térképeinek színvonalától. Valamivel jobb a helyzet az utolsó fejezetben tárgyalt Görögország esetében. Ez, partmenti ország lévén, már a középkortól fogva hajózási térképeken gyakran ábrázolt terület és a velencei hajósok által erősen látogatott vidék, így térképi feldolgozásában BLAEU viszonylag sokkal jobb forrásokra támaszkodhatott.

Összefoglalóan a második kötetről mégis elmondható, hogy éppen ennek anyagában van jelentős bővítés a korábbi kiadásokhoz, pl. az 1648/49. évihez képest.

A harmadik kötet: *Germania, quae est Europae liber octavus*, 332 lapra terjed és 96 térképlapot tartalmaz. A kötet a Német-Római Birodalommal foglalkozik, hosszú földrajzi és történelmi magyarázószövegekkel. A tárgyalás az egyes tartományok szerint halad. Az osztrák kerület és a cseh királyság tartományai is ebben a kötetben kerülnek bemutatásra. Kartográfiailag jellemzője a kötetnek, hogy a térképlapok igen különböző értékűek és különböző időszakokból származnak. Ausztria térképét még Wolfgang LAZIUS alapján adja meg — körülbelül százéves feldolgozás nyomán. Felső-Ausztria külön térképlapja viszont HOLTZWURM Abraham XVII. századi munkája alapján készült, Morvaországé pedig Joannes Amos COMENIUS — az Erdélyben is működött pedagógus — térképe alapján. Más tartományok saját kartografusainak műveit is átvette BLAEU ebbe az atlaszba. Thüringia térképe Erichius ADOLARI, Weszfáliáé Joannes GIGANTES orvos és matematikus munkája. A németországi fejedelemségeket, tartományokat bemutató térképeken azok címerei szép kivitelben láthatók; némelyik lapon dedikáció is van. Valószínű, hogy ezeket BLAEU önállóan is megjelentette. Egészen különlegesek és egységes típust mutatnak ebben a kötetben Schleswig, Holstein és a fríz szigetek térképei. Ezeket Joannes MEYER készítette, Nicolaus és Matthias PETERSEN és Christian LORENSSEN metszették rézbe. A tenger mélységei is fel vannak rajtuk tüntetve.³⁰ Tengermélységjelzést rendszeresen — a régebbi kartográfia történeti szakirodalom szerint — Willem BLAEU és fia Joannes alkalmaztak először tengeri térképeiken, és pedig az Elbe és a Weser torkolatában, a *Toonneel des aerdrriex ofte nieuwe atlas (A Föld színpada az új atlasz szerint)* című, 1635-ben megjelent atlaszukban.

29. A források közül különösen fontosnak tartható a kevésbé ismert Joannes BOTERUS két műve: az *Allgemeine Weltbeschreibung . . .* (Cölln 1596) kül. 121—123. l. és az *Amphiteatridon hoc est parvum Amphiteatrum . . .* (Colonia Agrippinae 1597) kül. 52. l.

30. ECKERT, i. m., Bd. 2. pag. 42.

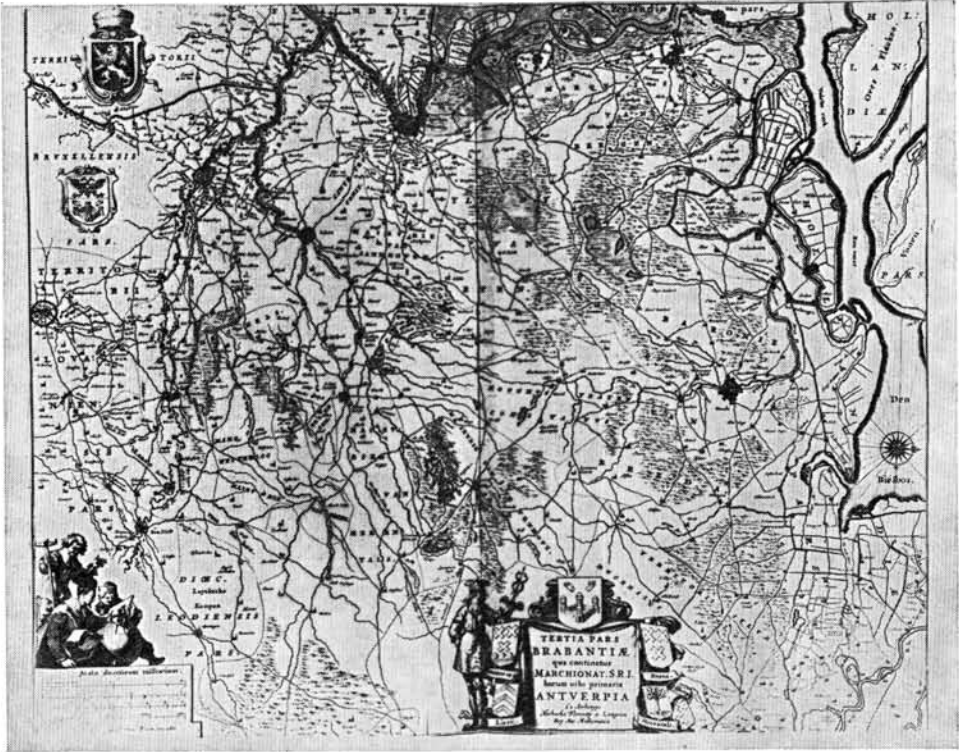
Katonaalakok Wesztfália térképének címkeretén

Szerszámokkal és műszerekkel díszítettj barokk címkeret a nürnbergi territórium térképén

Nürnberg város belterületének madártávlatú betűmagyarázattal a nürnbergi territórium térképének melléktérképéként

A spanyol Németalföldön levő Brabant tartomány részlettérképe úthálózattal.
A címkereten a kereskedelem allegóriája. A lépték felett földmérő-jelenet

A negyedik kötet: *Geographiae Blavianae volumen quartum, que liber IX., X. Europae continetur*. A kötet címében, mint látható, az előzőekhez képest nincs következetesség, mert az országot nem tünteti fel. A kötet tartalma: Belgium — melyet a kor szóhasználata szerint az egész Németalföldre kiterjeszt. Ennek megfelelően a két rész: „Belgium Regium” — a spanyol királyi ház kezén levő, tulajdonképpeni, mai területét erősen meghaladó Belgium, és a „Belgium Foederatum” — az Egyesült Tartományok, a mai Hollandia magva. A leírás itt is tartományok szerint halad és erős figyelemmel van az ókori régiségtani vonatkozásokra; mégis ez a kötet tekinthető a korát illetően „legmodernebb”-nek, mert különös figyelemmel van a korabeli állapotokra. A hollandi területeket bemutató térképeknél a magyarázatban a szerző részletesen ismerteti a területek víztől való elhódításának és mezőgazdaságba bevonásának módszereit. Kartográfiaiailag is a németalföldi területek — különösen a hollandiai tartományok — térképei a legjobbak és legmegbízhatóbbak, bár BLAEU ezeket is átvette a kortárs és régebbi földmérők munkáiból. Hogy ő maga végzett-e felméréseket, nehezen állapítható meg. A térképészeti technikát illetően a hollandiai terüle-

teket ábrázoló térképek a legszemléletesebbek is. Többnyire bemutatják az úthálózatot, a kisebb területegységek térképein szélmalomok és gyakran még egyes tanyaépületek is fel vannak tüntetve, tehát megközelítik azt a követelményt, melyet az újabb időkben a részletes topográfiai térképekkel szemben lehetett megkívánni; néha méretarányuk is megközelíti a modern 1:75 000 léptéket. Finoman színezettek a homokdűnék a parton, a vízmélységek a tengerparton szintén jelzettek. Nagyon jelentősek a kiszáritott területekről, a polderekről készített térképlapok, melyek tudománytörténetileg fontos dokumentumok. A térképeket szegélyükön látható parergák, keretdíszek különösen szemléletessé teszik, mert rajtuk a korabeli holland életet, annak hétköznapijait bemutató zsánerképszerű ábrázolásokat találhatunk. Különös figyelmet érdemelnek a földmérői munkát bemutató jelenetek. Stílusuk teljesen a korbéli németalföldi művészet tipológiájába illeszkedik be. BLAEU festőművészekkel tervezette őket, azonban túlnyomóan szignálatlanok.

A 3. és 4. kötet tartalmában is erősen meggyarapodott az 1648/49. kiadás óta. A 4. kötetben 63 térkép van.

Dűnék, csatornák, polderek ábrázolása Noord-Holland Amsterdamtól északra fekvő részének térképén. A településrajz néhol épületekig részletes

Az ötödik és a hatodik kötet — *Geographiae Blavianae volumen quintum*, illetve *volumen sextum* címmel — az 1648/49. kiadásból már ismert Anglia, illetve Scotia et Hibernia atlaszköteteivel azonosak. Anglia köteténél teljes, Skócia—Írországnál csaknem teljes az egyezés, csupán a térképek száma nőtt eggyel, illetve hárommal. Az angol kötetben azonban megállapítható, hogy az archeológiai vonatkozású képek, a színezés révén teljesen más hatást tesznek.

Nemigen csodálható, hogy BLAEU e két kötetnél nem törekedett nagy változtatásra, és hogy az aktuális eseményekről nem vagy alig, a történeti múlttól annál több szó van a két kötetben. Már az 1648/49. kiadás idején is az angol forradalom eseményei rázkódtatták meg a szigetek politikai életét: 1660-ban pedig az angliai restaurációval ismét új helyzet állott elő. Mint az 1654. évi angol privilégiumból látható, BLAEUNAK a Cromwell-kormányzattal is voltak megfelelő kapcsolatai; pedig éppen a brit szigetek vonatkozásában volt legnehezebb az utolsó két évtized eseményeinek megkerülése.

Furcsán szegényesnek tűnik a hetedik kötet: *Geographiae Blavianae volumen septimum*. A kötet Franciaországot és Svájcot mutatja be. Ha megfontoljuk, hogy Franciaországról 256 lap és 58 térkép található a kötetben, Svájcra viszont 88 lap és 7 térkép, az aránytalanság azonnal szembeüt. Mint a korábbi kötetekben, BLAEU itt is különös teret szentel az ókori történetnek és a római emlékeknek. Ez nemcsak humanista örökség: a kötet ki is kellett valamivel tölteni. A tárgyalás egységei a tartományok. A francia tartományok térképeinek parergáin ott láthatók azok címerei. Feltűnő azonban, hogy több tartománynál a parerga üres, a címer hiányzik; a cartouche-ok kitöltése valamilyen okból elmaradt. Mintha sietve kerültek volna a térképlapok metszésre, a kötet elnagyoltnak tűnik és semmi esetre sincs arányban az akkor legnépesebb, területre is egyik legnagyobb, és erősen aktív külpolitikát folytató ország jelentőségével. A francia térképeken itt-ott úthálózat is található; és talán nem véletlen, hogy jobbra a Németalföldre közelebb eső területek térképein. Szándékos-e, véletlen-e, hogy Svájc, sok vonatkozásban a szabadságjogokra koncentrááló kanton-alkotmányaival, ugyanabba a kötetbe került, mint az erősen abszolutisztikus Franciaország? A svájci térképeken figyelemreméltó az Alpok sziklás hegyeinek árnyékolása és csipkézéssel való szemléltetése. A svájci térképlapok stílusukban is eltérnek a franciáktól, ami persze jórészt kartográfiai forrásaikra vihető vissza.

Svájcot BLAEU egyesíthette volna egy kötetbe a következő egységgel is; de nem tette. A *Geographiae Blavianae volumen octavum: Italia*. Nagyon gazdag és bő leírás, bő térképanyag jellemzi ezt a kötetet is. 218 lap szöveg, 65 térképlap mutatja be Itália különböző részeit. Minden városállamot, minden tartományt külön ábrázol kartográfiailag. Ennek megfelelően az egyes lapok topográfiai értéke is különböző. Összességében véve azonban az Appennini-félsziget térképészeti bemutatása a BLAEU-atlaszban jobb, mint a korábbi idők régebbi kartografusainál. Ennek oka Willem BLAEU számítási revíziója lehet, ki már 1634-ben újabb számítások alapján állapította meg, hogy a Földközi-tenger addigi ábrázolása nem helytálló, és hogy térképésztsársai Európát túlságosan szélesnek ábrázolják, hibás mérések követ-

keztében. CASSINI és DE LA HIRE csillagászati helymeghatározásai ezt utóbb, Franciaországra nézve, az 1670-es években igazolták is.³¹

A kilencedik kötet Spanyolországgal, Portugáliával együtt csak így: *Hispania, quae est Europae liber XVII.*, valamint Afrikával foglalkozik.

Ebben a kötetben nemcsak térképeket, de szépen színezett metszeteket is találni. Az Escorialt több látkép, keresztmetszet, alaprajz mutatja be. A királyi székhelynek ez a korábbi kiadásokban nem szerepelt részletes leírása azonban mégsem járul hozzá Spanyolország jelentőségének megfelelő bemutatásához. Portugáliával együtt is csak 93 lap és 28 térkép, illetve látkép mutatja be az ibériai félszigetet, mely ekkor még, ha háttérbe szorulva is Franciaország mögött, még mindig nagyon komoly európai hatalom, s területre is igen nagy ország. Feltűnőnek tűnik Portugália háttérbeszorulása a BLAEU-atlaszban. Mindössze egy térkép (a 75. lapon) mutatja be Portugalia et Algarbia Spanyolországgal perszonálunióval összekötött királyságát, egy másik az Azores Insulae-t. De Portugália helyzete az 1640-es népfelkelés óta még nem volt teljesen tisztázott. 1665-ben, tehát három évvel az atlasza megjelenése után került sor a Spanyolországtól való tényleges függetlenség elérésére, és csak 1668-ban annak jogi elismerésére a lisszaboni békében.

Ha BLAEU kötete a szomszédos Észak- és Északnyugat-Európa országaihoz képest némileg mostohábban is foglalkozik az ibériai félszigettel, viszonylag részletes Afrikát illetően. Ezt 163 lap, 13 térkép mutatja be. Ezek a területek a hollandiak számára a keletindiai szigetekre vezető út miatt voltak különösen jelentősek. A topográfiai informatív anyag értéke — leírásé éppúgy, mint térképe — a partoktól távolodva arányosan csökken.

A tizedik kötet Ázsiát mutatja be. Az első részben nagyjából ugyanazokat az ázsiai országokat mutatja be, melyek már az 1648/49-es kiadásnál felsorolásra kerültek. A kötet második részébe viszont BLAEU egészében bevette egy Kínát megjárta jezsuita misszionárius Martinus MARTINIUS *Novus Atlas Sinensis* című, kiemelkedő jelentőségű leírásos atlaszát, mely 17 térképet tartalmaz. Ezt a művet BLAEU különállóan már 1655-ben is megjelentette. Martin MARTINI (1614—1661), a Jézustársaság tagja, 1643-ban érkezett Kínába hittérítőként és a Hang-Csuban felállított misszió vezetője lett 1651-ben. Kiváló csillagászati ismeretekkel és történetírói képességekkel rendelkezve, nemcsak hosszúsági és szélességi fokmérések alapján szerkesztett atlaszt Kínáról, de részletesen megírta a nemrégiben lezajlott tatár—kínai háború történetét is. A *Novus Atlas Sinensis*, mielőtt az *Atlas Maior*ban újra megjelent volna, BLAEU kiadásában már franciául és hollandul 1656-ban, spanyolul 1658-ban sajtó alá került. A friss és nagy érdeklődésre számot tartó földrajzi-térképészeti művet BLAEU nyilván sikere miatt vette be az *Atlas Maior*ba, az 1662. kiadásba is.³²

31. Giovanni Domenico CASSINI (1625—1712) bolognai asztronómus 1669-ben lett a párizsi csillagvizsgáló igazgatója. A tudománytörténetbe a párizsi meridián-meghatározással írta be nevét, melyre Franciaország térképezése épült, amit fia folytatott. Philippe DE LA HIRE geodéta 1667 és 1681 közt Franciaország asztronómiai pontjait határozta meg melyek alapján — valószínűleg általa — 1682-ben elkészült annak rektifikált térképe. (BAGROW—SKELTON, i. m. 475. és 503. l.)

32. SOMMERVOGEL C.: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Bibliographia. Tome V. (Bruxelles—Paris 1894) 646—650. l. A tatár—kínai háborúról szóló jelentése *De bello Tartarico historia* Rómában 1654-ben jelent meg. Csakhamar Joannes

A tizenegyedik kötet: *America, quae est Geographia Blaviana pars quinta* a két Amerikát mutatja be, 290 lapon 22 térképlapon. Lapjai részben azonosak az 1648/49. kiadás térképeivel, de azoknál bővebbek. Az észak-amerikai lapok az amerikai helytörténeti kutatások számára rendkívüli forrásértéket jelentenek. Közép- és Dél-Amerikánál a térképek díszítésében városlátképek emelik a szemléletességet. Az egyik brazíliai területet ábrázoló térképlap parergáján működő cukorfinomítóüzem élethű rajzát lehet látni, egy másikon holland zászló alatt, európai tiszt vezetése alatt vonuló fegyveres indiánok láthatók. Ez az észak-brazíliai harcokra utal. E terület ugyanis 1630 és 1654 közt Portugália kezéről holland megszállás alá került. Valószínű, hogy a térkép 1654 körül készült el: az *Atlas Maior* megjelenésekor, 1662-ben már csak Guayana egy része volt a hollandiak kezén; Brazília visszakerült portugál uralom alá.

Mindent összegezve, meg kell állapítani, hogy a BLAEU-atlaszok sorában az 1662. évi kiadás volt a legreprezentatívabb és egyben a legnagyobb feltűnést keltő, a legsikeresebb. Átala emelkedett ki a BLAEU-officina véglegesen a többi németalföldi térkép- és atlaszkiadók közül. A korábbi kiadások felkeltették az érdeklődést és népszerűvé tették a BLAEU-atlasz fogalmát. Ez a kiadás — úgy mondható — klasszikussá lett.

A hiányosságok pótlása sem várattott soká magára. Már 1663-ban egy új, francia nyelvű kiadásra került a sor, melyben egy kötet állítólag a francia főnemességgel foglalkozott.³³ Ez a francia előretörés időszakában természetesnek látszott. Nagyhirű mégsem e kiadás lett, hanem a latin. A latinul nem, vagy nem eléggé tudó, főként a polgárságból kikerülő közönség számára a nemzeti nyelvű kiadások sem szüneteltek. 1664/65-ben 9 kötetben látott napvilágot a *J. Blaeus Grooten Atlas oft Werelts-Beschrijving, in welcke't Aerdrijck, de Zee, en hemel, wordt vertoont en beschreven*, holland nyelven, nyilván a gazdag, de latintalan nagypolgárság, hajósvállalkozók, kereskedők számára. 1667-ből 12 kötetes francia kiadásról van adat. Ennek címe *Le Grand Atlas ou Cosmographie Blaviane, en laquelle est exactement descrite la terre, la mer et le ciel*. Ehhez a kiadáshoz egy hajózási térképekből álló tizenkettedik kötetet is csatolt BLAEU.³⁴ A francia büszkeség nem enged-

JANSSONIUS — BLAEU konkurrense — kiadta Amsterdamban is, majd megjelent Kölnben (1654), újra Rómában (1655), Londonban angolul (1654), Amsterdamban hollandul (1654), Milanóban olaszul (1655), Lisszabonban portugálul (1657), spanyolul Amsterdamban (1661) és Madridban (1665). Rövid idő alatt sokan olvasták, különösen a gyarmatos és kereskedő országokban, városokban. A *Novus Atlas Sinensis* — mely csillagászati helymeghatározások alapján, hosszúsági és szélességi fokmérésekkel, Kína első megbízhatóbb atlasza volt Európában, BLAEUNál előbb 1656-ban franciául és hollandul, majd spanyolul (1658), azután latinul Leopold WILHELM főhercegnek ajánlva jelent meg, melyre 1665. jan. 7. kelttel kapott privilégiumot BLAEU. A déltiroli születésű MARTINI *Sinicae Historiae* c. műve 1658-ban jelent meg Münchenben, de BLAEU is kiadta 1659-ben latinul, LIPÓT császárnak ajánlva.

33. SALÁNKI, i. m. 249. l.

34. KEUNING J.: *Blaeu's Atlas. = Imago Mundi*. XIV. s'Gravenhage 1959, 87. l. GLASER Lajos: *A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga* (Bp. 1933) c. művében (91. l.) egy 1663-ban megjelent 12 kötetes azonos című francia nyelvű kiadásra hivatkozik. A 12. kötet tartalmát tekintve autopsziára jelen tanulmány írójának nem lévén lehetősége, biztosat nem állíthat.

hette meg, hogy ne egy francia kiadás legyen a legnagyobb. E kiadás mögött — még ha BLAEU is a kezdeményező — a francia uralkodó dicsőségvágya sejthető. Nem maradhatott el ezek után egy spanyol kiadás sem. Ez állítólag 10 kötetes volt, kiadási éve bizonytalan. A hagyomány szerint még munkában volt 1672-ben, mikor a BLAEU-officinát ért tűzvész alkalmával nagyrészt elpusztult. Egy 6 kötetes német kiadásról is van adat, mely 1659 és 1672 közt jelent volna meg.

Koeman korábban említett művében számos nagy könyvtárban levő Blaeu-atlaszról tesz említést. A magyarországi könyvtárak példányai, sajnos hiányzanak az összeállításból.

E műből tudjuk, hogy a legterjedelmesebb a francia nyelvű, 1663. évi kiadás volt, több mint 560 térképpel. Blaeu ezt a kiadást 1663. január 1.-vel XIV. Lajosnak dedikálta. 1667-ben ennek a francia változatnak még egy második kiadása is volt, ugyancsak 12 kötetben. E kiadás valamennyi kötete egyszerre, 1667-ben jelent meg. A francia verzió eladási ára 1670-ben 450 hollandi forint volt, igen sok, ha meggondoljuk, hogy ugyanakkor — összehasonlítva a vételárral — ennek kevesebb, mint egy negyedrésze, 104 forint egy könyvkereskedősegéd egész évi jövedelme. A 11 kötetes latin kiadás ára ekkor ugyanennyi volt. Ennek színezetlen kiadásáról is tud Koreman, melynek ára 350 forint. Az 1663. évi francia kiadásból 11, az 1667. évből 7 példány ismeretes. Említ egy olyan példányt is, melyen Colbert francia államminiszterhez szóló *kézírtasos* dedikáció található Blaeutól, 1664. január 1. kelttel. Ezt az ajánlást kétségtelenül politikai szándékosság is szülte: de kérdéses, hogy tényleg elküldték-e? A dedikációs példány ugyanis az Universiteitsbibliotheek van Amsterdam tulajdona; valószínűnek tartható, hogy soha nem is került el Hollandiából Franciaországba.

A deidákációk politikai szándékossága jól beleillik a Blaeuról ismert adatokba. Ismert tény, hogy 1672-ben Blaeut és 15 más amszterdami városi tanácsost, antiorangista magatartásuk miatt, III. Vilmos elmozdította tisztségükből. Blaeunak nemcsak kapcsolatai voltak az európai katolikus hatalmakkal, de szimpatizált is velük. IV. Fülöp spanyol királynak dedikálta a spanyol nyelvű kiadást, a császárnak, Lipótnak a latin nyelvűt. Ennek az utóbbinak egy bíborkötésű, reprezentációs példánya az egyesült államokbeli Mellon Libraryban van.

Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a Blaeu-atlaszok, és pedig különösen az Atlas Maior, az Egyesült Tartományok kormányzatának és a Holland Kelentindiai Társaságnak is, uralkodók és más neves személyek részére adott szokásos reprezentációs ajándékai voltak. Innen van, hogy arab és török névírású egyedi példányok is ismeretesek. Ez mind Blaeu művének megbeesültetéséről tanúskodik.³⁵

Az OSZK szépen színezett, aranyozott fehér pergamenkötéses 1662. évi kiadásáról csak annyit tudunk, hogy a benne levő pecsétek szerint az ESTERHÁZY család tulajdonából származik. De hogy régi possessio-e vagy múlt századi, esetleg jelenszázadi amatőr családtag antikvár vétele: nem

35. C. Koeman: Joan Blaeu, 6, 11, 13, 42, 46—49, 51—53, 106. lap és *Salánki*, i. m. 249. l.

tudjuk. Állapota mindenesetre — némely beázást leszámítva — olyan jó, hogy sok possessor kezén aligha mehetett át, inkább úgy tűnik, kevésse használva őrizték gondosan századokon keresztül.

A BLAEU-OFFICINA MAGYARORSZÁG-TÉRKÉPEI

A BLAEU-officina Magyarország térképéről részletesen kell szólni, mert ez a térkép javítási kísérletet vont maga után s így az országról kialakult kartográfiai ábrázolásmód történetében különleges helyet foglal el.

Az *Atlas Maior* Magyarország-térképe — éppúgy, mint a korábbi atlaszkiadásoké is — Willem és Joannes nevét viseli: „apud Guilelmum et Joannem Blaeu” formában. Ez kormeghatározó, mert a rézlemeznek legkésőbb 1638 körül készten kellett lennie. A térkép címe: *Hungaria Regnum*, allegorikus nőalakkal díszített címkerete van, melyen, bár hibás formában, helyet foglal a magyar országcímer is.

A BLAEU-officina Magyarország-térképe rendkívüli mértékben hasonlít MERCATOR Magyarország-térképéhez, úgy, hogy kézenfekvő az a feltételezés, hogy a HONDIUS-hagyatékból származó MERCATOR-rézlemez felhasználásával készült. Erre mutat mindenekelőtt a vízrajznak MERCATORÉVAL megegyező volta.

BLAEU Magyarország-térképén is megtaláljuk az ország ábrázolásánál a betájolásnak a valóságoshoz képest 30 fokkal való északnyugat-délkeleti irányú eltolódását. A betájolás eltolódása már LÁZÁR deák 1528-ból való térképén is megtalálható, sőt, ott még nagyobb, körülbelül 45 fokos. Csökkent formában feltűnik a LÁZÁRT követő Wolfgang LAZIUS,³⁶ Matthias ZINTHIUS,³⁷ Abraham ORTELIUS³⁸ sőt Joannes SAMBUCUS,³⁹ azaz ZSÁMBOKI térképein is, egyszóval végigkíséri a XVI. századi Magyarországot bemutató kartografikus ábrázolásokat. A hiba eredetéről különféle elméletek láttak napvilágot; itt elég annyi, hogy BLAEU térképénél, ORTELIUS és MERCATOR⁴⁰

36. LAZIUS, Wolfgangus: *Regni Hungariae descriptio vera*. 1556. Rendkívül ritka fametszetes térkép; facsimileje OBERHUMMER E.—WIESER F.: *Die Karten des Lazius*. Innsbruck 1906. c. művében, OSZK App. 1718.

37. ZINTHIUS [ZÜNDE] Matthias: *Hungariae totius . . . recens editio*. (Antwerpen 1567—1578.) OSZK Térképtár, TM 5559.

38. [ORTELIUS, Abraham:] *Hungariae descriptio, Wolfgango Lazio auct[ore]*. (Antwerpen 1570.) E térkép alapja LAZIUSnak a 36. jegyzetben említett 1556-ban kiadott négylapos térképe. Ezt a generalizálás által kicsinyített kevésbé bő tartalmú térképet megkülönböztetésül az eredetijétől, a kiadó, illetve átvevő ORTELIUS nevével helyes jelezni. (OSZK Térképtár, TM 5002.)

39. SAMBUCUS Joannes (ZSÁMBOKI János): *Ungariae loca praecipua recens emendata atque edita . . .* (Antwerpen) 1579. SAMBUCUS e térképét is ORTELIUS atlasza tette ismertté, melyben a LAZIUS-redukcióval együtt jelent meg. ZSÁMBOKI ezen a térképen elsősorban a nem-magyar anyanyelvű kartográfusok és metszők által elrontott helynévlistát kívánta javítani, de néhány topográfiai, földrajzi vonatkozású helyesbítést is tett, pl. szerepel térképén az OLÁH Miklós *Hungaria*-jában emlegetett, vallonok-lakta egri völgyesoros, a Valle Eburonum is. A SAMBUCUS-térkép OSZK Térképtári jelzete TM 5005.

40. MERCATOR [KREMER], Gerard: *Hungaria*. (Duysburg 1578) OSZK Térképtár, TM 5006.

nyomán, a hiba természetesként hat, érte a kiadó alig hibáztatható. A hiba azonban azzal a következménnyel járt, hogy a Duna vonala teljesen eltorzult a térképen, mert Bécs és Vác közt enyhe északnyugat—kelet, Váctól a Dráva-torkolatig észak—dél, innen pedig ismét északnyugat—délkelet irányú folyásiránya a térképen egy eléggé egyirányú északnyugat—délkeleti iránynak adott helyet. Ezáltal az egész Dunántúl ábrázolása eltorzult, a Duna—Tiszaköz alakja pedig vele együtt elferdült képet mutat. Ha a térkép beérhetné azzal, hogy nem matematikai pontosságra törekvő ábrázolás, hanem madártávlati kép legyen, még akkor is torz az országnak ilyen alakja. A hiba perpetuálódásához mindenesetre hozzájárult a meridiánok meghatározásának hiánya; a szélességet tekintve, BLAEU térképe már kevésbé marasztalható el a kor más kartográfiai alkotásaihoz képest.

Ahogy a fokhálózat hibás, természetesen a vízrajz is az. Ez a két tényező elrontja a térképi képet. De ha kisebb részleteket nézünk, vagy az orográfiai képet, a határvonalakat, a kép némileg vigasztalóbb.

Az ország határait: a Kárpátok félkaréját ugyanis a BLAEU-térképen, MERCATOR nyomán, nagy vonalakban a ténylegesnek megfelelőnek ábrázolták. Így a határok észak és északkelet felé helyesen rajzolódnak ki. A nyugati határszélen azonban van egy bizonyos pontatlanság. Aspang például Magyarországhoz tartozónak van feltüntetve, a Muraköz viszont, Csáktornyával együtt, Stájerországhoz. Azaz a Dunántúlon az ország nyugati határa az északi szakaszon túlságosan nyugat, a délin viszont túlságosan kelet felé tolódik el. Természetesen ez a tévedés is MERCATORtól származik.

Tipikus, MERCATORtól átvett, de nem tőle eredő kartográfiai tévedés BLAEU térképén a Tihanyi-félsziget hibás rajzais: a Tihanyi-félsziget itt ugyanis a Balaton délkeleti partjáról nyúlik be a tóba. E kartográfiai hibát MERCATOR LAZIUSTól örökölte. De SAMBUCUS a tévedést már helyesbítette: nála az északnyugati partról ágazik ki a félsziget. Javítása csak korlátozottan hatott. Theodor DE BRY 1596-ban Frankfurtban kiadott⁴¹ térképén óvatosan megkerülte a kérdést: nála a „Tihan” név a tó északnyugati partján van, félszigetet azonban ott nem ábrázolt, csupán egy kisebbet, de a délkeleti parton, „Fonod” neve mellett. A többi kartografus átvette LAZIUS tévedését: ZINTHIUS, ORTELIUS, MERCATOR és BLAEU is. Némi melegségükre szolgál, hogy az első ábrázoló, az autochton LÁZAR térképe nem nyújt jó támpontot erre. LÁZARNál ugyanis Tihany — sziget. A LAZIUS—ZINTHIUS—ORTELIUS—MERCATOR—BLAEU átvételi sort még az is alátámasztja, hogy a névírás mindenütt „Tyhan”.

Az eltorzult Duna-vonal egyik velejárója volt az is, hogy a BLAEU-térképen teljesen eltűnt a Szentendrei-szigetnél a váci Dunakönyök. Ez az eltűnés fokozatosan ment végbe. LÁZAR térképén még elég jól látható, sőt LAZIUSnál is. SAMBUCUS térképén is jól kivehető. ORTELIUSnál a sziget már túl kicsi és a kanyar alig felismerhetően tompa; DE BRYNél még látható valamennyire: MERCATORnál már teljesen eltűnik: a folyásirány északnyugat—délkeleti; ezt a hibás térképet adta tovább a BLAEU-officina.

41. DE BRY, Theodor: *Vetustissimi potentissimique Hungariae regni... delineatio*. Franco[furti] 1596. A tizenöt éves háború idején Magyarországról megjelent térkép. Facsimilében ld. OSZK Térképtár, TM 5558.

BLAEU ezzel iskolát csinált, mert utóbb Nicolas VISSCHER,⁴² Nicolas SANSON⁴³ és Hubert JAILLOT⁴⁴ is ugyanezt az ábrázolásmódot folytatták: hihetőleg éppen a nagytekintélyű BLAEU-officina kiadványában való bizalom vitte rá őket erre, hiszen önálló mérést Magyarország vonatkozásában nem folytattak, beérték az áttétellel. Csak 1664-ben a nürnbergi Jacob SANDRART⁴⁵ térképén találkozunk, bár a Duna vonala itt is hibás, valami szerény javítási kísérlettel a váci kanyarulatnál.

Figyelemreméltó az ország keleti határvonala is. Az ország területét előbb — bár Erdélynek HONTERUS óta volt saját kartografikus ábrázolása is — mindig a legrégebbi térkép, LÁZÁR műve alapján tüntették fel, tehát Erdéllyel, Szlavóniával és Horvátországgal együtt. LAZIUS, ZINTHIUS, SAMBUCUS, ORTELIUS még ezt követték. DE BRY Magyarország-térképén is rajta van Erdély; MERCATOR már Erdély nélkül, Szlavóniával, de Horvátország nélkül mutatja be Magyarország akkori területét. Ebben az időközben bekövetkezett politikai változásnak — Erdély önállósulásának — bizonyára volt része. HONTERUS térképét bizonyára ismerték ORTELIUS is, MERCATOR is. Ismeretes volt előttük a fejedelemség önálló politikai magatartása is, mely elkülönült a királyi Magyarországtól. Biztos azonban, hogy az Erdély nélküli ábrázolás és a fejedelemség külön bemutatása ORTELIUS, de különösen MERCATOR atlaszaival vette kezdetét. BLAEU térképei ebben is híven követték MERCATORT; az atlaszban a külön tárgyalás a XVII. század közepén teljesen reális, csupán MERCATOR idejében nem volt még teljesen befejezett.

Rendkívül jellemző az is, hogy a BLAEU-térképen nem jelenik meg a török hódoltság határvonala. Egyrészt azért sem tüntették fel az 1606 óta nagyjából stabil határvonalat, mert úgy tudták: a végek körül folyvást áll a harc — tehát a határ változhat. A helyi háború területi kihatásaival nem egészen voltak tisztában. Másrészt azt is tudták, hogy sem az uralkodó, sem az országgyűlés, sem a rendek, s a magyar nép tömegei sem nem ismerték el a török uralom, a hódoltság jogszerűségét, csak adott helyzetnek tekintették. Tudott volt az is, hogy a menekült megyék királyi területen gyűléseket tartanak, határozatokat hoznak, tisztikarukat megújítják. Erről BLAEUNak is tudnia kellett; az országleírásban Debrecenről szólva említi a kettős adózást — a török és Erdély felé. A határvonal élesen megrajzolva,

42. VISSCHER, Nicolaus: *Totius regni Hungariae et adjacentium regionum tabula.* (Amsterdam) 1683. OSZK Térképtár, TM 5564. A térkép a felszabadító háború idejéről van kelteztve, de már néhány évvel előbb készült.

43. SANSON, [Nicolas]: *Le royaume de Hongrie et les estats qui ont esté sujets . . .* Paris 1685. OSZK Térképtár, TM 6244. Alapjaiban 1660–1670 körüli térképlapokra megy vissza.

44. JAILLOT H[ubert]: *Le royaume de Hongrie et les estats qui ont esté unis a sa couronne . . .* Paris 1696. OSZK Térképtár, TM 5909. A szerző, francia atlaszkiadó, lényegében SANSON térképeit vette át. Figyelemreméltó a francia kartográfiában 1683 után a középkori magyar, több országra kiterjedő nagy királyság, az „Archiregnum” ismeretének feléledése a térképcímekben. A térképek címébe bekerül az utalás, hogy a dunai fejedelemségek, Szerbia, Bosznia stb. egykor a magyar korona hűbérbirtokai voltak. Ez a török kiűzésekor feléledő területrendezési koncepciókra (Marco d’AVIANO, ESTERHÁZY Pál stb.) utal.

45. SANDRART, Jacob: *Neue Land Tafel von Hungarn . . .* Nürnberg (1664). OSZK Térképtár, TM 5491.

néhány évvel később, 1664 körül jelenik meg, és főként francia kartografusok, mint például SANSON térképein. Ez már a vasvári béke hatása volt a kartográfiára.

Ugyanakkor BLAEU sem volt tisztában — legalábbis a magyarországi térképlap tanúsága szerint — a településhálózatot ért pusztulás nagyságával. Ebben sem állott egyedül. Kartografustársai is a folytonos átvétel következtében még olyan helyen is lakott településeket jeleznek, ahol már évtizedek óta nem volt semmi, a népesség, legalábbis az autochton és állandóan megtelepült népesség kihalt vagy elszéledt. Ahol BLAEU és más térképészek városokat és falvakat tüntetnek fel — melyek LAZIUS, SAMBUCUS, sőt MERCATOR idejében még úgy-ahogy megvoltak — akkorra ott már csak romok voltak és pusztaság. Bár már LAZIUS térképén feltűnik a „Bachmeghe deserta” kifejezés — inkább XV. századi „Wüstung”-jelenség kifejeződése,⁴⁶ utalás az extenzív állattartásra, mint a török pusztítás ábrázolása — és ZINTHIUSnál is feltűnik a „Deserta, pascendis pecoribus idonea” kifejezés: MERCATORnál a „Bachmeghe deserta” még a Bácska belső területeit jelöli. BLAEU térképének korában ez a „deserta” félelmetes valósággá vált: a térképen levő településeket már a valóságban leseperte a történelem és a „deserta” kiterjedt a folyók partjáig, ahol csak nádasok védte kis szigeteken maradt még, itt-ott, állandó településnek nyoma. A pusztulást BLAEU ismerte — Buda leírásánál említi a hanyatlást — de a kartográfiára is kiható méreteiről nem volt, és nem is lehetett kellő fogalma.

Kétségtelen tehát, hogy az *Atlas Maior* 1662-ben is megjelent Magyarország-térképe a XVI. századvégi kartográfiai képhez képest teljes stagnálást mutat.

Két évvel az *Atlas Maior* után, 1664-ben Amsterdamban, BLAEU üzemében egy új Magyarország-térkép jelenik meg rézbe metszve. Tartalmát tekintve bizonyos javításokat, illetve módosításokat mutat, de alapvetően nem új mű, sőt, úglátszik, a régi rézlemez felhasználásával is készült. Nemcsak szélességi, hanem hosszúsági fokbeosztás is van a kereten, és, bár a vízálózat azonos, a domborzatrajzban pedig kevés a különbség, és így, rápillantásra, a két térkép: a régi és az új meglehetősen hasonlít egymásra, mégis tartalmilag fontos eltéréseket találunk az új térképen, melyek kétségtelen át dolgozás jeleit viselik magukon. Az átdolgozást már a térkép új címe is elárulja: *Regni Hungariae nova et exactissima delineatio*. Az új cím a térkép jobb felső sarkába került. Alul középen az impressumadat: Amsterdami / Apud Johannem Blaeu. 1664.⁴⁷ A jobb alsó sarokban a lépték is megváltozott: a régebbi térképen, az atlaszén, csak 10 magyar mérföldet mutató skála volt, az újon két lépték van, s ezen 8 magyar mérföld egyenlő

46. Figyelemreméltó e tárgyban J. SCHRAMM véleménye (*Grundzüge der Kulturlandschaft im südöstlichen Mitteleuropa. = Mitteilungen d. Geogr. Gesellschaft Wien.* 1954. 210—219. l.), aki szerint a Bácska népsűrűsége már a török hódoltság előtt is alacsony volt: a török alatti időben a települések száma itt 569-ről 291-re csökkent, de a koncentráció növekedett. — A XVI. század végi helyzet ismeretében még ezt a számot is túlzottan nagyoknak lehet tartani. Figyelembe kell venni, hogy a teljesen mobillá vált népesség mellett csak igen kevés helyen lehet egyáltalán településkontinuitásról szó. A csökkenés pedig különösen a XVII. század derekán — tehát BLAEU műveinek megjelenése idején — volt a legszámottevőbb.

47. OSZK térképtári jelzet: TM 5616. Méretarány kb. 1:1 100 000.

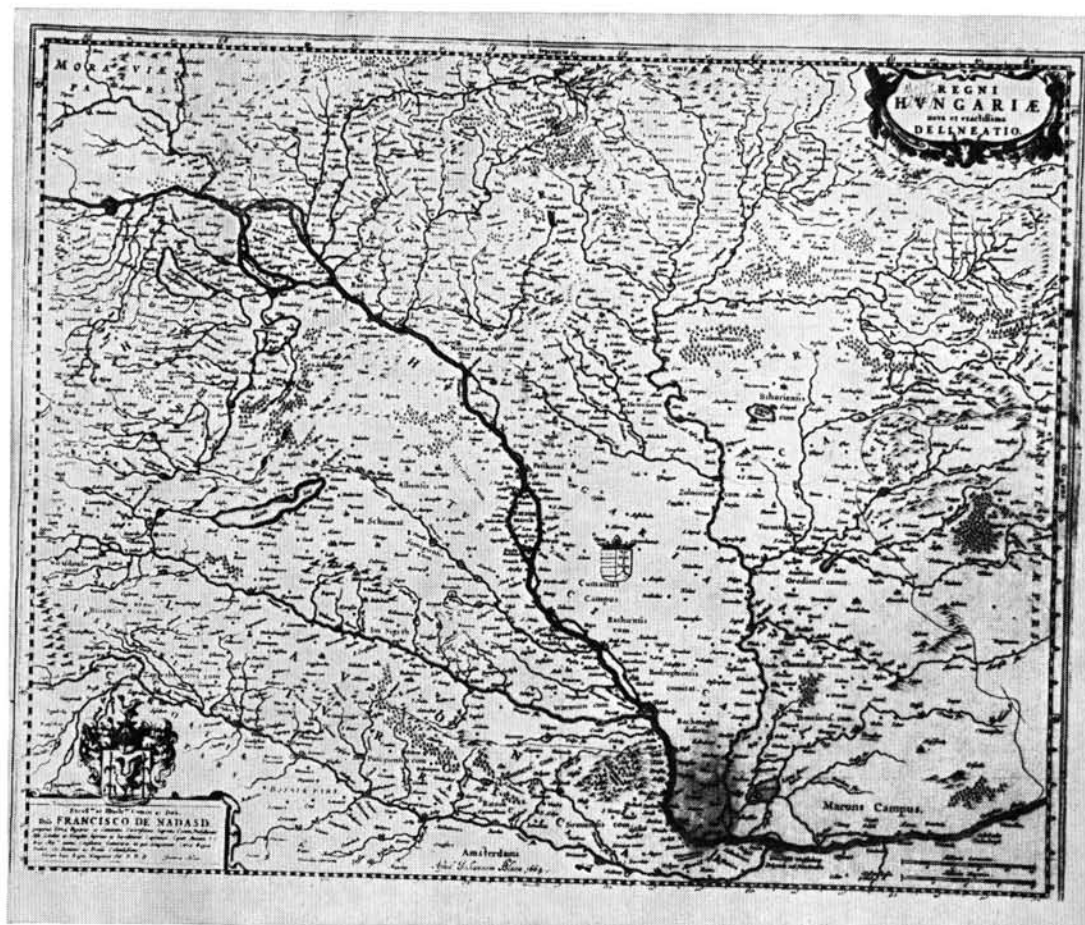
10 német mérfölddel. Szemre még feltűnőbb az, hogy az új térkép bal alsó sarkába — a régi cím helyére — egy NÁDASDY Ferencnek szóló dedikáció került: a régi címkeretből a magyar címer pedig magára a térképre, az Alföld közepére, „Ketzketem” és a „Cumanus Campus” azaz a Kunság megjelenése közé.

A dedikáció szövege olyan, hogy kétségtelenül utal NÁDASDY és a térképkiadó BLAEU közti személyes kapcsolatra.

„Excell[entissi]mo ac Illustr[issi]mo Comiti ac D[omi]no / D[omi]no FRANCISCO DE NADASD, / Perpetuo Terrae Fogaras, ac Comitatus Castriferrei Supremo Comiti, Praesidiorum / Also Lendua et Nemphty supremo ac haereditario Capitaneo, Equiti Aurato S[uae] C[aesariae] / Reg[iae] Maj[esta]tis intimo Consiliario, Camerario, ac per Hungariam Curiae Regiae / Iudici, etc. Domino ac P[at]rono Colendissimo / Novam hanc Regni Hungariae Tab[ulam] D[at] D[on]at] D[edicat] Joannes Blaeu.”

BLAEU eredeti Magyarország-térképe. 1630–1662

BLAEU javított Magyarország-térképe. 1664

En az ajánlás önmagáért beszél. Ha nem tudnánk, hogy a nagy könyvgyűjtő és műpártoló NÁDASDY Ferenc kapcsolatban állott a BLAEU-officinával, ebből az ajánlásból is kiderülne. Patrónusnak ugyanis csak olyanokat nevez a könyvkiadó, akikkel már kontaktusban van.⁴⁸ A címben található „nova

48. A NÁDASDY—BLAEU kapcsolatot a művelődéstörténet már régóta gyanítja. Tudott dolog, hogy NÁDASDY könyvtárából egy *Blaeu Theatrum urbium Belgij duobus tomis in fol.* jutott a császári könyvtárba. (SITE, A.: *Gróf Nádasdy Ferencz művei és könyvtára.* = *Magyar Könyvszemle*, 1902, 146—158. l.; a 156. lapon BLAEU, a 157. MERIAN Theatrum-ának és Topographiájának említésével.) Ismeri ezt a kapcsolatot RÓZSA Gy.: *Magyar történetábrázolás a 17. században.* (Bp. 1973) c. művében (126. l.) is. E tanulmány szerzője is rámutatott már erre *Beiträge zur Geschichte der kartographischen Arbeiten des 18. Jahrhunderts im burgenländisch-ungarischen Raum* c. tanulmányában. (= *Burgenländische Heimatblätter*, Jg. 27. Heft 3/4, Eisenstadt 1965) 119. l.

et exactissima” kifejezés azt bizonyítja, hogy javítás történt — hogy kinek az intenciójára, az sejtető: magának NÁDASDYNak óhajára.

A kartográfiatörténet részére koronatanú lehetne egy olyan NÁDASDY-levél, mely erre a tényre vonatkozik. NÁDASDY kivégzése után levéltáranak egy része birtokaival az ESTERHÁZY-család kezére került. Az ESTERHÁZY-levéltárban történt ez irányú kutatások — FODOR Ferencéi, IRMÉDI-MOLNÁR Lászlóéi, e sorok írójáé, és újabban BENEDEFY Lászlóéi — nem vezettek eredményre. Bizonyos, hogy az új térkép kiadását valamilyen levélváltás előzte meg, de ez vagy nem maradt fenn, vagy — lehet — közvetítő révén történt, s így nehezen nyomozható ki. Az elkallódást valószínűsítí, hogy NÁDASDY levelezését, főleg a külföldit, az ellene folytatott per alkalmával lefoglalták. E tárgyban bécsi, illetve amsterdami kutatások, sajnos nem vezettek eredményre. Teljesen bizonyos az, hogy a kapcsolatnak fenn kellett állania, hiszen az Országos Levéltárban, az ESTERHÁZY-levéltár állományában, e javított térképkiadásból egy rendkívül szép, pergamenre nyomott, kézzel finoman színezett példány található, mely bizonyosan a NÁDASDY-hagyatékából került ESTERHÁZY-tulajdonba és nyilván BLAEU által NÁDASDYNak küldött „tiszteletpéldány” volt.⁴⁹ Az Országos Széchényi Könyvtárban levő javított Magyarország-lap színezetlen.

Ez a tény elgondolkasztató az Országos Széchényi Könyvtár 1662. évi BLAEU-atlaszkiadásának possessoratus-kérdésében is. Az *Atlas Maior* e példányán ugyan nincsen régi tulajdonosbejegyzés, de egy bélyegző tanúsága szerint szintén ESTERHÁZY tulajdonból származik, éspedig Tatáról. Magától merül fel a kérdés: nem közös-e a két proveniencia? És nincs egy összefüggés a két díszmű közt, valahogy ilyenféleképpen: NÁDASDY megrendelte és meghozatta a nagy BLAEU-atlaszt, a 11 kötetet, aranyozott pergamenkötésben. Megtekintve Magyarország térképét, azt hibásnak találhatta és észrevételeit közölte vagy közöltette Joannes BLAEUVAL, aki megkísérelte kijavítani a Magyarország-térképet a kapott intenciók alapján s az elkészült új lapból egy díszes példányt küldhetett NÁDASDYNak, természetesen illő dedikációval. Az atlasz és a térkép NÁDASDY halála után ESTERHÁZY tulajdonba kerülhettek, onnan az atlasz a Széchényi Könyvtárba, a térkép pedig az Országos Levéltárba.

Az előadott feltételezést remélhetően későbbi kutatások egyszer még igazolni fogják.

Az *Atlas Maior* Magyarország-lapját és az 1664. évi új térképet egymás mellé állítva, néhány eltérést vehetünk észre, ezek azonban a fokhálózat

49. Az országbíró elítéltetése után sógora, ESTERHÁZY Pál (1635—1713) a későbbi nádor és herceg, magához váltotta az elkonfiskált javakból NÁDASDY nyugat-magyarországi birtokait, várait a bennük levő ingóságokkal együtt. Úgy látszik, akkor került birtokába a térkép is, mert magának ESTERHÁZY Pálnak — elég nagy terjedelemben fennmaradt — levelezésében nincs nyoma annak, hogy ő kapta volna azt BLAEUTÓL. (BAKÁCS I.: *Az Esterházy család hercegi ágának levéltára*. Bp. 1956. 114—160. l.: BLAEU-levél nincsen.) Az Orsz. Levéltárban levő BLAEU-térképlapról ld. még: FODOR F.: *A magyar térképírás*. I. köt. Bp. 1952. 53. l. A lap nagyságát 480 × 398 mm-ben adja meg.

tekintetében nem nagyon jelentősek. Róluk az alábbi táblázat ad áttekintő képet:

Földrajzi helyek	Szélességi fokok és percek			Eltérés a valóságtól		1664-ben:	
	BLAEU régi (1630)	BLAEU új (1664)	Valóságos:	1630	1664	Javítás	Rontás
Wien	48° 23'	48° 24'	48° 13'	0° 10'	0° 11'	—	0° 01'
Pozsony	48° 24'	48° 24'	48° 10'	0° 14'	0° 14'	—	—
Esztergom	47° 49'	47° 49'	47° 47'	0° 02'	0° 02'	—	—
Vác	47° 30'	47° 35'	47° 47'	0° 17'	0° 12'	0° 05'	—
Buda	47° 10'	47° 08'	47° 30'	0° 20'	0° 22'	—	0° 02'
Nagyvárad	47° 04'	47° 05'	47° 04'	0° 00'	0° 01'	—	0° 01'
Pécs	46° 10'	46° 10'	46° 05'	0° 05'	0° 05'	—	—
Erdőd (a Drávatorkolati Dunakanyarnál)	46° 00'	46° 00'	45° 35'	0° 25'	0° 25'	—	—
Belgrád	45° 18'	45° 18'	44° 49'	0° 29'	0° 29'	—	—

A méretarány mindkét térképen kb. 1:1 075 000—1:1 100 000 körüli; az eltérések részben hihetőleg a módosításokon kívül a fokhálózat újrametszési hibájából is adódhatnak.

Ami feltűnően különbözik a két térképlapon, az elsősorban az ország-részek megjelölése. Az *Atlas Maior* Magyarország-lapján az országterületen nincs semmiféle területi elkülönítés. A „javított” 1664. évin viszont Sopron megyétől Kassáig nyúlik el a „Hungaria” megjelölés, melynek folytatása a Tiszántúlon, Szabolcs és Bihar megye területén „Avstriaca” — ugyanakkor Esztergom térségétől a Duna—Tisza közén át húzódik a „Hungaria Turcica” megjelölés. Ez az eddigi térképkiadásban szokatlan: még szokatlanabb azonban — éppen magyar befolyásoltságú térképen! — az, hogy a hódoltság és a szabad, királyi terület között határvonal húzódik a Balatontól Észak, „Nesmil” (Neszmély) felé. Azonban teljesen szokatlan és közjogilag helytelen Hungaria Austriaca és Hungaria Turcica megjelölése. Ez csak az 1664. évi vasvári szerződés utáni időszakban kerülhetett rá az ország-térképre.

Sorra haladva a topográfiai változtatásokon, melyeket a térképkiadó eszközölt, néhányat érdemes kiemelni. Így a Muraközben — igaz, nem helyesen, a Drávától északra lokalizálva — de mégis be van rajzolva a fontos Légrád, mely az előbbi térképlapon nem szerepelt. Ettől északra, a Mura közelében, jó helyen, Koturiba (Kotturi) és a Mura bal partján „Neu-Zrin” azaz Új-Zerin vára is fel van tüntetve. Mindez bővítés az 1662-es kiadás térképéhez képest. Az előbbi „Czakhonthurn” Stájerországból, a Dráva mellől, helyesen a Muraközbe került át, s neve „Chiaktorn”. Zalavár is, melynek az előbbi térképen nem volt kapcsolata a Balatonnal, itt a megfelelő helyre került: a Drávába ömlő patakok iránya is helyesbítve van. A régebbi térképen a Balatontól délnyugatra fekvő „S. Hedwig” nevű helység javítása itt: „Hidweg”. Új „Kiskomor” (Kiskomárom) feltüntetése is, amit BLAEU előbb nem ismert.

Még fontosabb a Tihanyi-félsziget javítása. A Balaton ábrázolása itt talán még kevésbé helyes, mint az *Atlas Maior* régi térképén, de a félsziget helyesbítése megtörtént: az új térképlapon a félsziget a valóságnak megfelelően északnyugatról nyúlik be a tóba, s nem délkeletről, mint előbb. Neve sem „Tyhan”, hanem „Tichan”. A javítás jelentősége abban van, hogy ez a Magyarország térképi ábrázolásában szinte kezdettől kísértő hiba ettől a térképtől kezdve tűnik el.

A Balatontól északra fekvő terület topográfiája továbbra is hibás. A koordináták javítása alapvetően nem történt meg, a Dunántúl torz rajza megmaradt: a régebbi hibás vízrajz sem tett lehetővé több javítást. A topográfiánál meg kell jegyezni, hogy rontás is történt a régebben jól ábrázolt Vesprimium a részlemez átvésése következtében csaknem eltűnt („Eprim”). Most már két „Gestes” is van a térképen (előbb, jó helyen, csak egy); az „újabbik” Esztergom közelében található. A végvárhálózat erősebb hangsúlyozása — bár nem mindig jelölve a várjelleget — egyébként is jellemző az új térképre.

Több sikerrel jártak a javítások a Fertő-tó környékén. Itt — főként NÁDASDY-birtokok régiójában! — helyes topográfiával új helységekkel gazdagította BLAEU térképét: „Seplach” (Fertőszéplak), „Booz” (Fertőboz), „Oka”, „Schirz” (Sérc), „Purpach” (Purbach = Feketeváros), „Nyula” (Nyulas) helynevekkel bővült az új térkép. Igaz viszont, hogy az előbbi térképen helyesen „Sopron” névvel megjelölt város helytelen fekvése (a Fertőtől túlságosan délre van lokalizálva) nemcsak nem nyert javítást, de még az eredetileg jó névírás is „Elenburg”-ra torzult, ami németül is helytelen (Ödenburg, néha: Edenburg). A Fertő-tó vízrajzi képe viszont helyes: a mai észak-déli fekvése a múlt századi vízlevezetésekkel állott elő. A két térképen a Fertő hidrográfiai képe azonos maradt.

Megváltoztatta BLAEU új térképén a Csallóköz és a Szigetköz rajzát is. A Csallóközben rosszul elhelyezett „Herdervar” (Hédervár) kikerült onnan, megfelelő helyére, a Szigetközbe, neve „Hederver”. „Vaika”, „Nagy-magyar”, „Gutta” (Guta), „Lael” (Érseklél), „Szakallos” (Szakállas) stb., jól lokalizálva, a Csallóközben szintén helyet kaptak az új térképen. Ezzel szemben egyes, a régi térképen is helyesen ábrázolt települések kimaradtak, vagy névírásuk változott pl. a jelentős Somorja neve, mely a régebbi térképen „Samarein”-ként szerepelt (német neve: Sommerein) az új lapon „S. Marain” (Sankt Marain-né) alakult át.

Azt lehet mondani mégis, hogy — bár a térkép alapvető kartográfiai hibája: az országterület rossz ábrázolása nem javult — a javítás és a gyarapodás a részletekben, különösen a helynévanyagban több, mint a rontás vagy az elhagyás. Bekerült az új térképbe a fontos Érsekújvár vára is „Neuheusel Vycastel” néven, míg előbb csak „Vycastel” helység közönséges községként volt jelezve. Javítás itt a Nyitra folyó torkolata Komáromnál, a Vágé Gutánál. Nyitra városa mellett is helyesbítésre került a folyam-kanyar: előbb keleti irányú volt, az új lapon nyugati irányú lett, ami a ténylegesnek jobban megfelel. „Tregel” (Drégely) is be van rajzolva az új térképbe, Esztergomtól északkeleti irányban, de ahhoz túl közel. „Lewa” és „Lewancz” (a város német neve: Lewenz) azonban hibásan már a régebbi BLAEU-térképen is két külön helységgént volt jelezve — bár nagyjából a

megfelelő irányban — addig az új térképen ezekhez Váctól, helytelenül északra egy újabb „Lewa” került, így tehát három Léva van az új lapon. A bővítések természetesen nem mind kerültek a nem megfelelő helyre. Trencsén és Liptó megyékben is van gyarapítás. A korábbi kiadásban nem szereplő Szucsány (Turóc megye) is fel van tüntetve az új térképen „Szucsá” névvel. Kevésbé jól lokalizált „Krolova” (Kralován, Árva megye); a régebbi Z. Niclas (Liptószentmiklós) pedig „S. Niklos” magyarosabb formájára van átírva.

Kevesebb a változtatás az északkeleti országrészben. Azonban új itt is a külső és a belső országhatár, illetve országrészhatár jelölése.

Helyesbítési kísérletek a török hódoltság területén is találhatók; ezek azonban néha tényleges rontássá váltak. Forrásuk túlnyomóan a Dunakanyar reális vonalának fel nem ismeréséből adódik. Jellemző erre a Visegráddal és Váccal kapcsolatos módosítás.

Az 1662-es atlaszbeli térképen „Vizegrad” a Duna jobb partján, hegyen van feltüntetve; a bal parton, tőle kissé keletebbre van „Maros”. (A valóságban a folyamhoz viszonyított fekvés helyes, de Maros Visegrádtól Nyugat-Északnyugat irányban fekszik.) Az 1664-es kiadásban „Maros” maradt az eredeti helyén, elébe került azonban a szabad királyi város rangjára utaló „Fristat” szó, „Vizegrad” viszont Dél-Délnyugatra került tőle; jóval messzebb és távol a Dunától. A hegy is eltűnt a helységnév mellől. Ugyanakkor a Szentendrei-sziget — a régebbi lapon: „Vizze insula” — az új lapon diplomatikusan már csak „Insula” nevet visel, északi csücskébe — Marostól délnyugatra — pedig BLAEU beillesztett egy „Plindnburg” nevű helységet. Plintenburg a valóságban Visegrád német neve. Tehát egy, némileg rosszul lokalizált helységből a térképen két rosszul lokalizált helység vált a „javítás” során. Ennek a zavarnak az lehet a magyarázata, hogy felhívták BLAEU figyelmét arra, hogy Visegrád nem nyugatra, hanem kelet-délkeletre fekszik Marostól; és ott kezdődik a Dunában a Szent-András sziget is. Tudta, hogy van egy Plintenburg nevű nagymúltú helység is ottan, nem tudta azonban a lokalizálást helyesen elvégezni s így alakult a hiba. Hasonló hibát követett el Vác esetében is. Paradoxon, de az 1662-es térképen „Vacia Wotzen” a sziget mellett, de a Duna bal partján, tehát helyesen van lokalizálva, ámbár földrajzi helyzete hibás. Az 1662-es térkép bírálója, aki jobban ismerte a magyarországi terepet, úgylátszik azt a megjegyzést kockáztatta meg, hogy Vác nem ott van, ahol BLAEU ábrázolta, hanem feljebb, azaz északabbra — ezt azonban nyilván a Duna-vonallal együtt értette, tehát a Dunakanyar hibás ábrázolását is ki akarta ezzel javítani — azonban BLAEU, úgylátszik, nem merte a konvencionális Duna-vonalat megtörni, és inkább úgy „javította ki” a kifogásolt hibát, hogy Vácot ugyan északabbra jelölte be — de távol a Dunától! Már pedig Vác Dunaparti fekvéséről útleírások és országismereti könyvek rézmetszetes látképanyaga is meggyőzhette — de úgylátszik elvesztette bizalmát ezeknek megbízhatóságában. Talán olyan megjegyzést is kapott, mely a látképeket fiktíveknek, nem valóságűeknek mondta, ami sok esetben kétségtelen tény is. BLAEU tehát itt megzavarodott a bírálattól. Így azután javítás helyett még csak rontott amúgy is hibás alapú Dunakönyök-ábrázolásán. De — és ezt nem lehet eléggé mentségére felhozni — kora egész kartográfiájával

kellett volna szembeszállnia, ha helyesbíteni akarta volna a konvencionális an elhibázott Duna-vonalat. Helyszíni bejárásra pedig nem volt lehetősége.

Buda környékén is van néhány változtatás. „Theten” (Tétény) fölé be van rajzolva „Hamsebeg” (Hamzsabég = Érd). A két hely fekvése ugyan fel van cserélve, azonban mégis bővült a toponymia. Igaz, a Duna mellé rajzolt „Erd” (1662) eltűnt, helyére viszont — valóságghűen! — „Erzin” (Ercsi) került. Egy újabb topográfiai zavarba került BLAEU a Csepel-szigetnél is. Az előbb jól lokalizált „Cepel” (Csepel) helyére az 1664-es lapon „Kofin” (Kövi) került; de azért, a jobb oldali Dunaágnál (hibásan) megjelenik egy új „Kewi” és megmaradt a sziget déli részén a régebbi, nem a folyó mellett, hanem beljebb fekvő „Rachzkewn” helység is. Tehát három Ráckeve (valamelyik talán csak megfelelő lesz? — gondolhatta BLAEU). Az azonosságról BLAEU úgy látszik, nem tudott.

A Tiszától keletre ritkulnak az újítások. Ez a térképnek aránylag legkevesebb változtatást mutató része, a déli Alfölddel egyetemben. De az Erdély felé eső részen is berajzolta még új térképébe a fontos Szentjobb várát „S. Job” névvel. Nagyvárad — a régi térképen „Wardeyn”-ként nagyobb város módra, tornyokkal jelölt település — az új lapon erős vízi védművekkel ellátott erődként van feltüntetve és neve „Gros Waradyn”-ra változott. Keleten is be van rajzolva az új térképbe a hódoltság határa, de még a Nagyvárad eleste (1660) előtti határvonalakkal: Nagyvárad és Szentjobb még „Transylvaniae pars”.

Összegezve BLAEU javításait és torzításait azt lehet megfigyelni, hogy ezek főként az ország nyugati és északi részére, valamint a főútvonalak környékére és a stratégiai fontosságú helyekre vonatkoznak. Különösen kiemelendő, hogy azok a helységek, ahol az 1660—1664 körüli események zajlottak, elsősorban mutatják a rektifikálási kísérlet nyomait. Tehát a helyesbítés alapadat-anyagának egészen frissnek kellett lennie.

Arra a kérdésre, ki és hogyan indította BLAEU arra, hogy Magyarország-térképét helyesbítse, teljesen biztos feleletet adni még ez idő szerint nem tudunk. Bizonyos csak az, hogy NÁDASYD országbírónak része volt benne. Talán nem túlzás, ha a javítási intenciót egyenesen neki tulajdonítjuk, és összefüggésbe hozzuk az *Atlas Maior* 1662. évi kiadásának megjelenésével. Nehezebb kérdés azonban, honnan származtak a meglehetősen sokrétű topográfiai adatok? A hibákra vagy aktualitásokra ugyanis valakinek részletesen fel kellett hívnia BLAEU figyelmét, s kérdés, hogy ezek a részletek hogyan kerültek el Amsterdamba? Bizonyosra vehetjük, hogy vagy egy — ma már ismeretlen — Magyarországon készült kéziratos térképet, vagy egy bőséges kritikai adatokat tartalmazó levelet kell forrásként feltételeznünk. Az előbbi nem látszik valószínűnek, de leírásnak bizonyosan kellett lennie. Ilyen „lektori” tevékenységet nem egészen két évtizeddel későbből ismerünk Magyarországról is: így bírálta meg topográfiai szempontból DESPOTOVICH Iván zágrábi jezsuita páter a HEVENESI Gábor irányítása alatt készült Parvus Atlas délnyugatdunántúli és horvátországi lapjait.⁵⁰

50. FALLENBÜCHL Zoltán: Az „Atlas Parvus Hungariae” és Hevenesi Gábor. = *Studia Cartologica — Térképtudományi Tanulmányok 1956—1958*. Bp. 1958., a 171—176. lapon.

Bizonyos, hogy BLAEU is kapott ilyent. Hogy ennek hatása a térképi kép korrigálására csak korlátozott lehetett, az természetes. Ahogyan földrajzi leíró művet, térképet sem lehet csak kizárólag kiadóhivatali irodából rektifikálni, különösen, ha az alapok hibásak és hiányosak. Annak feltételezése, hogy BLAEU maga járt volna Magyarországon, kizárható. Olyan valaki adta a részletes instrukciókat neki, aki ismerős volt a topográfiai viszonyokkal. Ez NÁDASDY maga éppen úgy lehetett, mint esetleg ZRÍNYI Miklós, a természettudományok tekintetében igen képzett LIPPAY György esztergomi érsek, sőt esetleg a sokat utazó VITNYÉDI István is számbajöhet. Mindenestre abban a főrangú körben keresendő az instruáló, amelyből a WESSELÉNYI-mozgalom vezérkara került ki. Az, hogy a magyar közjoggal szembenálló területi felosztás tűnik ki a térképről, nem áll ezzel szükségképpen ellentétben: lehet, hogy éppen fel akarták hívni a figyelmet az országnak tényleges kettéosztottságára.

Koeman már említett könyvében még egy olyan térképet említ, melyből arra következtethetünk, hogy a rektifikáció kérdését a Wesselényi-körhöz kell kapcsolnunk.

A francia nyelvű 1663. évi, az amszterdami Universiteitsbibliotheekban lévő példányban, annak 2. kötetében a 33. számú térkép Illyriát — Horvátországot — ábrázolja. Ez Nádasdy társának, Zrínyi Péternek van ajánlva, aki a térképen mint „Petrus de Zrin” szerepel. A térkép, melynek címe „Illyricum Hodiernum”, az Österreichische Nationalbibliothek 1663. évi francia nyelvű Blaeu-atlasz kiadásában, a Grand Atlas-ban nem található meg. Abban a régi, a latin kiadásban is szereplő, még Guilelmus és Joannes nevével szignált Magyarország-térkép van és Illyria térképe is a régi. Úgy látszik, csak ebben az amszterdami példányban van meg az interpoláltnak látszó új lap.

Erről, a Zrínyi Péternek (1621—1671) ajánlott térképről, az ajánlás szövegéről, az esetleges tartalmi bővítésekről e tanulmány írója, minthogy sem autopsziára nem volt lehetősége, sem pedig fotokópia a térképről nem áll rendelkezésre, bővebbet ezidőszert nem mondhat. Valószínűnek látszik azonban, hogy a Nádasdy-féle korrekciós térkép horvátországi megfelelőjéről van szó, amely alighanem a Nádasdy-térképpel párhuzamosan készülhetett és — az azt tartalmazó kötet 1663-as kiadási évétől eltérően — szintén nyilván későbbi, 1664 utáni lehet. Aligha tételezhető fel ugyanis, hogy a nagyhírű Zrínyi Miklós életében öccsének, Péternek ajánlották volna azt, bár lehetséges, hogy Blaeunak személyes kapcsolata Zrínyi Péterrel volt. E tárgyban még újabb kutatásokra lenne szükség.

Az mindenesetre érdekes és szomorúan jellemző az akkori állapotra, hogy az országnak „osztrák—török” kettéosztottsága éppen egy magyar inspirációjú térképen jelenik meg először, és pedig nem sokkal a török kiűzése előtt. Az sem véletlen, hogy a nemzet által el nem ismert kettéosztottságot BLAEU után éppen a francia kartográfia vette át: a határvonalat hódoltság és a szabad királyi Magyarország között Nicolas SANSON közel egykorú térképei vitték be az európai kartográfiába, amelyek azt alighanem főleg BLAEU új térképéről másolták le. A francia és nyomán az angol térképműveken még akkor sem tűnt el egészen ez az ábrázolás, amikor a felszaba-

dító háború már javában folyt és a hódoltság területe ténylegesen már egészében visszakerült a császár — s egyben a magyar király — kezébe. Ez is mutatja BLAEU „javított” térképének hatását.

A BLAEU-ATLASZ UTÓÉLETE

A BLAEU-atlasz kiadásairól írott munka nem lenne teljes, ha nem történe említés arról, hogyan befolyásolta ez a reprezentatív kiadvány a további földrajzi-kartográfiai gyűjtő és feldolgozó tevékenységet.

Mindenekelőtt az Österreichische Nationalbibliothek nagy BLAEU-atlaszáról kell szólni, mert ez a rendkívüli gyűjtemény az egész világon párját ritkítja. Hivatalos neve *Atlas Blaeu der Österreichischen Nationalbibliothek in Wien*, bár ezt a nevet nem viseli teljesen joggal. Az összeállítóról ugyanis, Laurens VAN DER HEM-ről (1621—1680 kör.) helyesebben VAN DER HEM atlasznak is lehetne nevezni. VAN DER HEM amsterdami ügyvéd, nagykereskedő és műbarát volt, aki a *Cosmographia Blaviana* köteteit, saját kezdeményezéséből, általa gyűjtött térképekkel, helyszínrajzokkal, látképekkel és szöveges leírásokkal egészítette ki. Terjedelme 46 kötet, 4 kiéészítő kötet és 1 doboz kézirat.⁵¹ Magyarországgal és a hozzátartozó területekkel egy külön kötet foglalkozik, melyről még alább lesz szó. A BLAEU—HEM-féle atlasz nagy értékét képanyaga adja, mely nem szorítkozik térképekre, helyszínrajzokra, város- és tájképekre, hanem építészeti rajzokat, történelmi képeket sőt arcképeket is foglal magában. Túlnő tehát a szorosán vett földrajzi dokumentáción, történelmi gyűjtőmunkát is foglal magában. Mint már a nyomtatott *Atlas Maior* is, körképet nyújt a XVII. század második felének ismeretanyagáról. A képeket neves hollandi festőművészek készítették, így pl. Jakob ESSELENS, Jan HACKAERT, Willem SCHELLINKS, Dierk Janssen van SANTEN és mások.⁵² Jellemző, hogy az egyik pótkötet illusztrációs anyagában pl. XIV. LAJOS 1662. évi carousselljátékának bemutatását is tartalmazza, ami színháztörténelmi érdekességű. Ezt a gazdag gyűjteményt HEM hagyatékából SZAVOJAI Eugén 22 000 forintért vásároltatta meg egy amsterdami aukción, 1730-ban; néhány év múlva bekövetkezett halála után került az ő hagyatékaként a császári udvari könyvtárba, amiért néha Prinz Eugen-atlasznak is nevezik.

51. KINAUER, Rudolf: *Die Kartensammlung der Österreichischen Nationalbibliothek und andere österreichische Kartensammlungen.* = *Karten in Bibliotheken.* Festgabe für Heinrich Kramm. Wien, s. a. 84—85. l. (Sonderdruck.) és BAGROW—SKELTON, i. m. 494. l.

52. ESSELENS Jacob (1626—1687) tájképfestő és portretista; HACKAERT Jan (1629—1700) ugyancsak tájképfestő, Adrien VAN DER VELDE barátja, kissé manierista stílusú; SCHELLINKS Willem (1627—1678) látkép és tájképfestő, házassága révén a rézmetsző és térképkiadó DANCKERTS-családdal került rokonságba; SANTEN, Dirk Janssen van (17. sz. vége ?) táj- és épületrajzoló, Párizsban is működött. Valamennyien Amsterdamban tevékenykedtek. Életkorukból láthatóan közel egykorúak. Műveik a HEM—BLAEU gyűjtemény részére valószínűleg az 1670-es években készülhettek; talán még Joannes BLAEU de mindenesetre Pieter BLAEU életében. (THEME U.—BECKER F.: *Allgemeines Lexikon d. bildenden Künstler.* Bd. XI, p. 43. (1915); Bd. XV. p. 407—409. (1922); Bd. XXIX. p. 429. (1935) és Bd. XXX. p. 22. (1936).

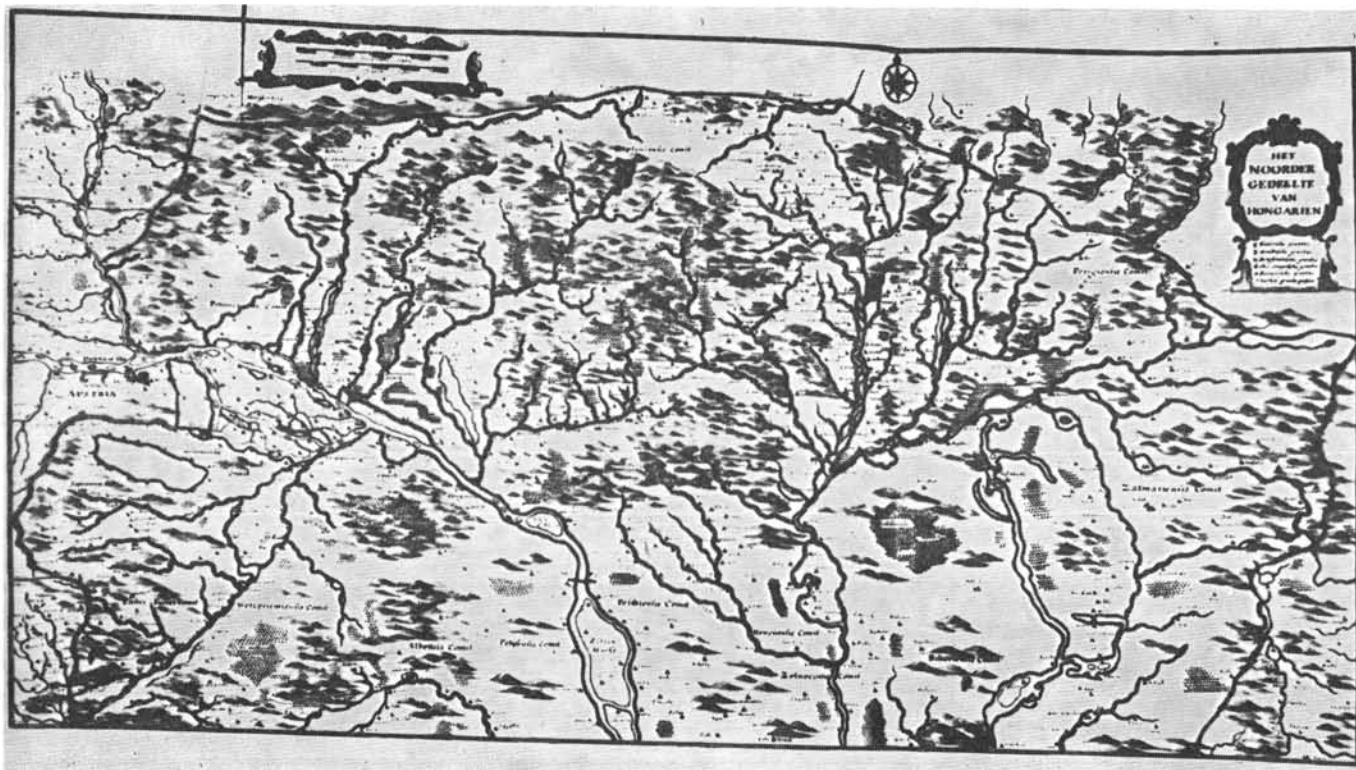
Feltűnő a kötetben Magyarországnak az *Atlas Maior*hoz képest teljesen más tárgyalása. Figyelmen kívül hagyva Krím félsziget tárgyalását a kötetben — ami érthetővé válik, ha a SANSON és DE LA RUE-féle térképek kiemelt szerepét tekintjük — a legtöbb leírás és térkép, valamint látkép az egykori Magyar Korona országaira vonatkozik. De mint a két (egyébként az *Atlas Maior*nál korábbi) francia térképből is látszik, az összeállító Magyarországot mint a török birodalom északi részét fogta fel. Ez már teljesen más felfogás, mint BLAEU 1662. és még 1664. évi térképénél látható volt. A korábbi térképek felhasználása ellenére a kötet kétségtelenül későbbi és bizonyosan jóval Vasvár után keletkezett, tehát 1670 körül és biztosan a felszabadító háború előtt, tehát akkor, amikor Magyarországnak mint államnak sorsa a legbizonytalanabbnak látszott. A kötetben sem a régi BLAEU-térképet, sem az 1664-es javított kiadást nem találjuk meg, sőt az idősebb BLAEU-tól csak egy térképet, melyet MERCATOR alapján készített Oláhországról, Szerbiáról és Bulgáriáról. Mintha a BLAEU-féle Magyarország-térképekben — az új, javítottban is — minden bizalom elveszett volna. Magyarország térképeinek hibás voltára 1666-ban BROWN az orvos-utazó is rámutatott. Bár a gyűjtemény többi kötetében sok a BLAEU-térkép és szöveg is, ennél a részénél az összeállítók kivételt tettek: szinte teljesen lecserélték a dokumentációt. A holland nyelvű, két lapra terjedő Magyarország-térkép új, de nem eredeti. Vizsgálata azonnal meggyőz arról, hogy tulajdonképpen Martin STIER császári hadmérnök 1664-ben Nürnbergben megjelent Magyarország-térképének redukciója. STIERben a kortársak megbíztak: Magyarországon szolgált, térképét helyi ismeret révén készíthette — azt, hogy Magyarországnak csak a királyi részét ismerhette, és így az alapvető hibákat nem javíthatta, nem tudták. Így a STIER nyomán készült térkép bár a részletekben tartalmaz javítást, főként a toponymiában — alapjában nem jobb, mint elődei. Ugyanez állapítható meg Nicolaus VISCHER amsterdami kiadó a kötetben levő másik, nyilván újabbként jobbnak tartott, de szintén nem eredeti térképéről is.

Hogy mennyiben folyt be BLAEU maga is ennek a reprezentatív atlasznak a készítésébe: ez idő szerint nem tudjuk. ESSELENS, HACKAERT és SCHELLINKS életkorát ismerjük: nagyjából egykorúak voltak és BLAEUNál negyedszázaddal fiatalabbak, azonban SCHELLINKS alig öt évvel élte túl BLAEUT. Mindannyian, Janssen VAN SANTENT is beleértve, Amsterdamban működtek: biztos, hogy ismeretségben állottak Joannes BLAEUval és fiaival, és éppen ezért feltehető, hogy a BLAEUNál szintén fiatalabb, de őt csak néhány évvel túlélő VAN DER HEM az eredeti atlaszt — az *Atlas Maior*-t — kiadó BLAEUval is konzultálhatott gyűjteménye összeállításában. Alapul mindenesetre az ő munkáját vette, s a gyűjtés még Joannes BLAEU életében kezdődött el; ez bizonyos.

Ha szemügyre vesszük a 46 kötetes gyűjtemény számunkra legérdekesebb, 33. kötetét, mely Magyarországot tartalmazza, figyelemreméltó észrevételeket tehetünk.

Mint hogy a BLAEU—HEM-gyűjtemény Magyarország-kötete a hazai szakirodalomban alig ismert, érdemes a tartalomjegyzékét ismertetni későbbi kutatók számára. A lapok a következők:

1. [Díszes, de kitöltetlen kézrajzos címkeret.]

A VAN DER HEM atlasz Magyarország-térképének északi része

A VAN DER HEM atlasz Magyarország-térképének déli része

2. Sanson N.: *Estats de l'Empire des Turqs en Europe. ...1655.* (Színes rézmetszetes térk.)
3. De la Rue Phillipe: *La Partie Septemtrionale de la Turquie en ...Europe...* Paris 1651. (Szín. rézm. térk.)
4. *Taurica Chersonesus Nostra aetate Przepocpa...* dicitur. (Krímfsg.; szín. rézm. térk.)
5. Blaeu Guiljelmus: *Walachia, Servia, Bulgaria, Romania. Per Gerardum Mercatorem — excudebat.* (Szín. rézm. térk.)
6. *Belgrad.* (Szín. kéziratós látkép.)
7. *Nova et accurata Transylvaniae descriptio.* (Kéziratós térk.)
- 8/1. *Het Noorder Gedeelte van Hongarien.* (Magyarország északi része; színes kéziratós térkép.)
- 8/2. *Het Suyder gedeelte van Hongaryen.* (Magyarország déli része; szín. kzt. térk.)
9. Vischer Nicolaus: *Totius Regni Hungariae...* novissima delineatio. (Szín. rézm. térk.)
10. *Partis Hungariae inter Tibiscum et Nigrum Chrysum nova et accurata descriptio.* (Szín. rézm. térk.)

(A továbbiakban felsoroltak kéziratós látképek magyar várakról és városokról:)

11. Presburg. (Pozsony)
  12. Neuheusl. (Érsekújvár)
  - 12.* Filleck. (Füleek)
  13. Weitzen. (Vác)
  14. Tokay. (Tokaj)
  15. Casshau. (Kassa)
  16. Hatwan. (Hatvan)
  17. Zolnok. (Szolnok)
  18. Themeswar. (Temesvár)
  19. Gyula.
  20. Erla. (Eger)
  21. Novigrad. (Nógrád)
  22. Comora. (Komárom)
  23. Rab. (Győr)
  24. Papa.
  25. Vicegrad. (Visegrád)
  26. Sigeth. (Szigetvár)
  27. Canischa. (Nagykanizsa)
  28. Vesprin. (Veszprém)
  29. Serinwar. (Zerinvár)
  30. Palota. (Várpalota)
  31. Alt Ofen. (Óbuda)
  32. Dotis. (Tata)
  33. St. Martinsberg. (Győrszentmárton-Pannonhalma)
  34. Sabaz. (Sabac, Szerbia)
  35. Sissek. (Sisak, Horvátország)
- (Ezután még két rézmetszetes térkép:)

36. Mercator G.: Slavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte. (Szín. rézm. térk.)
37. Janssonius Joannes: Jadera, Sicum et Aenona vulgo Zara, Sebenico et Nona... (Szín. rézm. térk.)

A kötetben 58 lapnyi nyomtatott ismertetőszöveg található; részletes a balkáni török tartományok leírása. Erdély leírása a 28—32. (Transylvania), Hungaria a 33—34. nyomtatott számozású lapon.

Van azonban a kötetben egy olyan — rézmetszetes — magyar vonatkozású térképlap, mely különös figyelmet érdemel. Részletes ismertetése egy későbbi tanulmány célja lesz, itt csak röviden emlékezünk meg róla, összefüggései miatt.

Címe: *Partis Hungariae inter Tibiscum et Nigrum Chrysum nova et accurata descriptio*.⁵³ A Tiszántúl egy részét ábrázolja, Nagyváradal a középpontban. Bár fokhálózata van, méretaránya erősen torzít és így kartográfiaiailag nem jelent javítást, egy szempontból figyelemreméltó: Magyarországnak egy viszonylag nem nagy részletéről ez az egyetlen XVII. századi, rézbe metszve is megjelent térképlap. Szignálatlan. Mivel a BLAEU-officina a lapjait ellátta jelzésével, nem biztos, sőt nem is valószínű, hogy ez a cég adta volna ki. Megjelenési ideje 1660 körüli lehet — ekkor esett el Várad, ami a kiadásra alkalmas adhatott — és a parergán látható, a cartouche-ot díszítő két vitéz alakja, a fészületet tartó, ég felé tekintő, mintegy mártíromságra készülő keresztényé, és a kardjával hadonászó töröké, szintén erre látszik utalni. Elképzelhető elvben a felszabadító háború kora is keletkezési időként, ez azonban azért nem látszik valószínűnek, mert ez a terület éppen akkor alárendelt szerepet játszott. A keresztény vitéz — nyugati katonát mutató — öltözete is korábbinak tűnik, az 1660-as évekre utal. Szerző sincs a lapon jelezve, de feltűnik az, hogy a térkép névírásában a magyar helynevek — a Gross Varadeynt kivéve (ezt viszont így ismerték jobban Hollandiában) — jobbak, mint a kor térképein, sőt kimondottan jónak mondhatók. A magyar ékezetek feltétele — bár nem mindenhol jó helyen — elárulják azt, hogy a térképet magyarul tudó embernek kellett rajzolni. Ki volt ez? Hogyan került a térkép Hollandiába? Vagy ki metszette azt ott rézbe? Minden ilyen kérdés egyelőre még megválaszolatlan. BLAEU 1662. évi atlaszában nem szerepel; az 1670 körüli gyűjteményben már benne van. A németalföldi officinák stílusát mutatja. Ezek a tények. A többi, amit még mondhatunk róla: hipotézis.

NÁDASDY vagy a körénél említettek lehetnek-e a térkép készítői? Lehetnek, de ez nem látszik valószínűnek. Ők főleg az ország északi és nyugati részén mozogtak, ott voltak ismerősök. Talán egy ismeretlen Hollandiában járt magyar diák? Ez valószínűbbnek látszó feltevés. Utalhatunk egy támpontnak látszó momentumra a térképpel kapcsolatban. BLAEU-nak, sok-

53. OSZK Térképtár, TM 7295 jelzet alatt található egy különálló lap is belőle. Megjelenéséről biztos adat nincs. Az, hogy 17. századi más hollandi atlaszokban is előfordul, arra enged következtetni, hogy szerzője valamelyik BLAEU-val konkurrens térképkiadó cégnél értékesítette. Mindenesetre a felszabadító háború előtt keletkezett. A térkép méretaránya kb. 1:520 000 — részletesebb, mint bármelyik korabeli rézbe metszve megjelent magyar területet ábrázoló térképé.

kal MISZTÓTFALUSI KIS Miklós előtt volt egy magyar tanítványa, GÁVAI nevű, akivel azonban nem volt megelégedve, s másfél év után elbocsátotta.⁵⁴ Erdélyből való volt állítólag — legalábbis onnan jött Hollandiába.

Ismeretes, hogy a régi térképészek szülővárosukat, falujukat vagy családjuk eredetihelyét előszeretettel feltüntették a térképükön. Gáva nem jelentékeny helység. A Tokajtól keleti-északkeleti irányban fekvő, egykor Szabolcs megye dadai felső járásához tartozó községnek még a XIX. század végén sem volt két és félezernél több lakosa. Mégis, a térképen szerepel „Gáva” névvel. Nem kézenfekvő a feltevés, hogy a térképlap a BLAEU-tanítvány GÁVAI közreműködésével készült volna? Szignálatlansága is nem onnan ered-e, hogy amikor a térkép elkészült, GÁVAI már nem állt BLAEU szolgálatában, hanem megkísérelte azt valamelyik másik officinánál — például talán a Janssonius-félinél — értékesíteni?

Mindez — a BLAEU—HEM atlasz vonatkozásában azt a gondolatot sugallja, hogy BLAEU Magyarország-térképeivel, de a hozzá csatlakozó szöveges leírással kapcsolatban is már az 1662. évi *Atlas Maior* kiadását követően a holland térképismertető közvéleményben erős kritika merült fel és — magyarországi vonatkozásban legalábbis — más forrásanyag után néztek, bár ez sem volt jobb, mint BLAEUÉ.

Azért a BLAEU-atlaszok becsülete megmaradt, és még a XVIII. század első felében készített STOSCH-féle nagy térképgyűjtemény is a 11 kötetes BLAEU atlasz lapjain épült fel — 1731 után!⁵⁵

* * *

A tanulmány végén felmerül és megválaszolásra vár az a kérdés: mi az *Atlas Maior*, az 1662. évi kiadás jelentősége? És hogyan illeszkedik be a BLAEU-féle térképkészítő officina tevékenysége a kor általános művelődéstörténetébe és különösen Magyarország vonatkozásában mi a jelentősége?

A művelődéstörténet, benne a könyvtörténet és még inkább a térképtörténet szorosan kapcsolódik az eseménytörténethez, a politikai történethez. A BLAEU-officina sorsa és produkciója, tevékenysége, szellemi profilja nehezen érthető meg a XVII. század Hollandiájának tüzetesebb ismerete nélkül.

A függetlenségi harc, a hajózás és a kereskedelem összefonódása Hollandiát a XVI. század végétől fokozódóan európai politikai tényezővé tette. A felfeléívelő fejlődés azonban a század derekán egyszerre válságba került. Az 1662. évi kiadást megelőző évek a politikában igen mozgalmasak voltak. Az 1652—54. évi holland—angol tengeri háború Anglia győzelmével ért véget. 1654-ben Hollandia elveszítette az 1624 óta birtokolt észak-brazíliai

54. FITZ J.: *Der ungarische Drucker Tótfalusi in Amsterdam*. 1680—1690. = *Gutenberg-Jahrbuch* 1963, 152. l. FITZ tanulmányából kiderül, hogy TÓTFALUSI, hazatérve, egy 12 kötetes BLAEU-atlaszt is hozott magával, melyet, egyéb könyveivel együtt, a lengyel várnak elkobzott, de azután visszaadott a tulajdonosnak. (Uo. 154. l.)

55. KINAUER, R.: *Neue Karten zum Atlas des Freiherrn Philipp von Stosch*. = *Festschrift Joseph Stummvoll*. Hrsg. J. Mayerhöfer u. W. Ritzer. Wien 1970, 177—178. l. — A STOSCH-atlasz lelőhelye: Wien, Kriegsarchiv. Kart. B IX b 113.

gyarmatterületeket. 1658-ban Hollandia szomszédságában létrejött több német fejedelemség részvételével a Rajnai Liga, francia befolyás alatt. Ugyanez évben HABSBURG Lipótot csak megkötések árán választották meg német-római császárrá. 1659-ben a pyreneusi béke megerősíti Franciaország hatalmi helyzetét és új területi nyereséget biztosít számára a közeli Spanyol-Németalföldön. 1660-ban — az Erdély elleni török hadjárat évében — ment végbe az angol királyság restaurációja, ami ismét a francia befolyás növekedésével járt együtt. 1661-ben az olivai békével pedig Svédország, Franciaország észak-európai szövetségese erősödött meg.

Mindezek a tényezők a pártharcoktól is megosztott Hollandiában erősítik azt a tendenciát, hogy barátokat igyekezzen keresni szerte Európában. Alighanem ezért ajánlotta új nagy atlaszát 1662-ben a BLAEU-cég is a császárnak, annak az uralkodónak, akitől Hollandia még leginkább várhatott valamit a francia hegemonia erősödésének korszakában, ha Franciaországgal netán konfliktusra kerül sor. Bizonyos, hogy az atlasz kiadása nem csak üzlet volt. Mint kereskedelmi vállalkozás a politikai események felgyorsulásával megnőtt földrajzi érdeklődés ellenére is kockázatos, hiszen egy 11 kötetes atlasz nem volt és nem is lehetett olcsó tömegcikk, mint a hajósok által keresett tengeri térképek. Az 1662. évi díszkiadáshoz alighanem diplomáciai motívumok is közrejátszottak, bár ezek további tisztázása amszterdami és bécsi levéltári kutatások nélkül aligha lehetséges, és nem is magyar historikus feladata.

A diplomácián túlmenően azonban az atlasz kiadásában észlelhető egy bizonyos kultúrpolitikai tendencia is.

Aligha tévedünk, ha úgy gondoljuk, hogy az 1662. évi kiadást, latin nyelven, akkor még a műveltek nyelvén, az egész keresztény világnak, s ezen belül kivált a „tudós respubliká”-nak szánta, ha nem is mindenben egészen friss, de mindenesetre általa hitelesnek ismert adatokon nyugvó és lehetőleg minden időtálló ismeretet alaposan összefoglaló művével — olyan művel, mely tartózkodik a polémiától és ezért mindenkinek hasznára lehet. Munkájába igyekezett bevonni az egyes országok legjobb ismerőit vagy azokat, akiket ilyeneknek tartott. Említést nyert, hogy a politikától szított vallási türelmetlenségtől távoltartotta magát. Jellemző az is hogy fia és közvetlen munkatársa, Pieter BLAEU, MEDICI III. Cosimo (1642—1723) toszkánai nagyherceggel folytatott kiterjedt levelezést és itáliai kapcsolatokat ápolt, ugyanakkor az üzem egyre jobban átállott a földrajzi-térképészeti művek kiadásáról a bibliofilkiadásra és a nyomdászatra; így került az erdélyi TÓTFALUSI Kis Miklós is nyomdásztanulóként a BLAEU-céghez. Meglehet, hogy a térképeket ért kifogások járultak hozzá ahhoz, hogy az utolsó BLAEUok már eladogatták a rézlemezeket és 1708-ban még a BLAEU-atlaszok kiadásának privilégiuma is gazdát cserélt.⁵⁶ Mindez

56. KOEMAN C.: *Life and works of Willem Janszoon Blaeu. = Imago Mundi. XXVI.* Amsterdam 1972, 13. l. említi ennek a meglehetősen nagyterjedelmű, tudománytörténetileg érdekes levelezésnek a kutatás számára való jelentőségét. BLAEU Joannes fiának, Pieternek olasz várostérkép (látkép) kiadói tevékenységét és klasszikus-kiadásait említi SALÁNKI (i. m. 249. l.) is; a másik fiú, Joannes BLAEU junior teljesen feladta az üzemet és mint térképész a Keletindiai Társaság szolgálatába állott, 1700 után. (BAGROW L.—SKELTON R. A. i. m. 469. l.)

azonban nem von le az *Atlas Maior* jelentőségéből. E műben egyfajta lexikális-enciklopédikus földrajzi és térképészeti összefoglaló szándék ismerhető fel, mely egyszerre kíván hasznos és ugyanakkor szépségével is gyönyörködtető lenni. Ismeretterjesztő és bibliofil mű: az irányító körök számára kívánt tárgyyszerű információkat adni — ha ezek nem is voltak mindig frissek — elsősorban a művelt hatalmasoknak szólt az *Atlas Maior*. Bizonyos hogy ára nagy, példányszáma pedig viszonylag kicsi. Egyfajta befejezése volt az *Atlas Maior* a már többévtizedes BLAEU-atlaszoknak, melyek nemzeti nyelveken is megjelentek, és jellemző az is, hogy az utolsó kiadás már francia nyelvű. A holland könyvkiadás egyik reprezentatív, tudománytörténetileg igen jelentős alkotása az *Atlas Maior* — egyfajta elmerítettéssel is egyensúlyozó és békítő tendenciájú mű, az egyre jobban elharapódzó, tendenciózus és vizzályt szító politikai pamfletirodalom korszakának kezdetén, mely nemsokára Amsterdamból elárasztotta Európát.

Magyar szempontból különös jelentősége, hogy BLAEU földrajzi-kartográfiai tevékenységének híre és művei már az *Atlas Maior* előtt is eljutottak Magyarországra. Az ungvári Jézustársasági Kollégium és NÁDASDY Ferenc országbíró szerepe a tanúbizonyosság rá; az utóbbi pedig javításaival a hibák rektifikálásához is hozzájárult — ha az eredmény korlátozott is maradt. Nem szabad ezt figyelmen kívül hagyni, hiszen bizonyossága annak, hogy a töröktől kinzott és állami léte mélypontján levő országban is akadtak, akik az európai kulturális események élvonalában igyekeztek és tudtak is maradni. Ezt — cseppben a tengert — kívánta megmutatni e tanulmány is.

DIE ATLASUSGABEN DES AMSTERDAMER VERLAGES BLAEU UND IHRE UNGARISCHEN BEZIEHUNGEN

Z. FALLENBÜCHL

Das XVII. Jahrhundert ist in der Geschichte der Kartographie als „das Jahrhundert des Atlanten“ bekannt. Obwohl das nur zum Teil richtig sein kann, denn dieses Zeitalter zugleich auch jenes der Neubelebung von kartographischen Einzelarbeiten ist, sind die Atlanten dennoch charakteristisch für diese Zeit. Besonders wichtig sind jene Atlanten, die zugleich eine kürzere oder längere Beschreibung der einzelnen Länder und Gebiete bieten. Karten und Text geben hier *zusammen* das Wesen dieser Atlanten: die Karten stellen den Raum mit geodätisch-kartographischen, der Text mit deskriptiv-geographischen Methoden dar. Einer der bekanntesten Atlas-Verleger des XVII. Jahrhunderts war Willem Jansz BLAEU (1571–1638) in Amsterdam, der nicht nur See- und Landkarten, Atlanten und Globen, sondern auch Bücher verschiedenen Inhaltes herausgab und besonders in der Geschichte der Typographie berühmt wurde. Der Verlag wurde von seinem Sohn Jan BLAEU (1599?–1673) weitergeführt und gewann bis zu dessen Tode noch immer mehr an Ansehen. Diese Studie will eine kurze Übersicht sowohl von den Atlanten der Offizin Blaeu, als auch — ganz besonders — von deren ungarischen Beziehungen geben, soweit diese nach dem bisherigen Forschungsstand bekannt sind.

Die Blaeu'schen Atlasausgaben. Die Firma BLAEU gab, nach längerer Arbeit mit Globen und Seekarten i. J. 1630 das erste Mal einen Atlas des Festlandes aus. Die Karten waren zumeist nur Neubearbeitungen bzw. Nachdrücke der Kartenbände von Mercator und Ortelius, erworben z. T. aus dem Nachlass des Jodocus Hondius Jun. (†1629). Die eigene kartographische und geographische Sammelbetätigung der Firma Blaeu breitete sich aber rasch aus, wobei der in Leiden studierte Jan BLAEU neben seinem Vater eine wichtige Rolle spielen musste. 1635 erschien der Atlas in

zwei Bänden, mit lateinischem, deutschem, holländischem und französischem Text: 1640 wuchs der Atlas schon auf 3 Bände.

Diese dreibändige lateinische Ausgabe des Atlas ist ein anderthalbes Jahrzehnt nach dem Erscheinen im einstigen ungarischen Staatsgebiet nachweisbar. Die Possessorenbezeichnung „Coll: Soc: Jes: Vnguariensis . . . 1656“ ist ein Zeichen dafür, dass der Atlas in der Bibliothek des Jesuitenkollegiums zu Ungvár (jetzt Užgorod) in einem kleinen Landstädtchen des einstigen nordöstlichen Ungarns schon in Gebrauch stand. Dies ist einstweilen das älteste auf dem historischen ungarischen Boden bekannte Exemplar einer Blaeu'schen Atlasausgabe. (Heute im Besitz der Ung. Nationalbibliothek Széchényi.) Diese Tatsache ist zugleich ein Zeichen dafür, das in dem von der Türkennot leidendem Ungarn das kartographisch-geographische Interesse auch in dieser Zeit lebendig gewesen war. Zur selben Zeit sind Angaben aus anderen Städten Ungarns und Siebenbürgens von Ortelius und Mercator-Atlanten bekannt.

In den 1640-er und 1650-er Jahren breitete sich der Umfang der Blaeu'schen Atlanten durch Zufuhr neueren kartographischen und geographischen Materials immer mehr aus. 1645/46 erreichte eine weitere lateinische Ausgabe schon vier, bzw. bis 1654 fünf Bände. In dieser Beziehung ist die Publizierung der Bände Schottland und England durch die Firma Blaeu besonders wichtig. Die Ereignisse in England und Schottland machten die Herausgabe dieser Bände höchst aktuell, obwohl das Material z. B. Schottlands (Nachlass des Geometers Timothy Pont mit Verbesserungen von Sir John Scot und Robert Gordon) nicht ganz neu gewesen war. Die ausführlichen historisch-archeologisch-geographischen Beschreibungen — gelegentlich auch mit frühen statistischen Angaben — bedeuteten für die geographische Wissenschaft eine Bereicherung. So wurden die Blaeu'schen Atlanten sehr begehrt. Sie vermittelten neue Forschungsergebnisse wie z. B. in der Beziehung Polens und der Ukraine jene von Guillaume Le Vasseur de Beauplan und Chinas jene von Martinus Martinius S. J. Mehrere Auflagen in verschiedenen Sprachen Europas bedeuteten eine Möglichkeit der Verbreitung auch in den Kreisen, wo Latein weniger verbreitet war. Es kam schliesslich zu einer repräsentativen Ausgabe, wo auch wahrscheinlich politische Gründe mitspielen durften.

Die Ausgabe des Jahres 1662. Im Jahre 1662 kam es zu einer grossen Ausgabe einer *Cosmographia Blaviana*, wovon nur die *Geographia Blaviana* in 11 Bänden erschien. Die Bände behandeln der Reihe nach: die Arktis und Nordeuropa; Nord- und Osteuropa von Schweden bis Griechenland; (darin auch Ungarn und Siebenbürgen); Deutschland, das Reich, Kreis Österreich und Königreich Böhmen inbegriffen; die Niederlande, sowohl die Spanischen Niederlande als auch die Generalstaaten; England; Schottland und Irland; Frankreich und die Schweiz; Italien; Spanien, Portugal und Afrika; Asien und der neue China-Atlas von Martinus Martinius; die beiden Amerikas. Der Atlas wurde dem Kaiser Leopold I. (auch König von Ungarn) dediziert. Die Ausgabe war aber schon von Willem Jansz Blaeu (†1638) geplant; nun aber gebot sich in der schweren diplomatischen Lage Hollands eine Gelegenheit mit dieser Dedikation die Gunst des Kaisers zu erwerben. Was Ungarn betrifft, ist seine Darstellung im 2. Band, im Kapitel *Regiones Orientales . . . circa Danubium . . .* also in einer klaren geographischen Erkenntnis des Donauraumes zu finden. Ungarn erhält schon im ersten Band, bei Europa eine ehrenvolle Würdigung. Denn auf der — schon früher, wahrscheinlich um 1600 gefertigten — Europakarte ist unter den zehn europäischen Volkstypen und Trachten auch das Ungarntum vertreten, obwohl Ungarn seit dem Anfang der Türkenbesetzung eines Teiles (1526 bzw. 1541) sowohl an Volkszahl als auch an politischem Gewicht viel verloren hatte. Es verdiente dennoch, als „*Antemurale Christianitatis*“ diese Würdigung. Auch sind auf dieser Europakarte auf einem Gebiet von ungefähr 6 cm² (M. 1: cca. 15 000 000) 28 ungarische Ortschaften, Städte und Festungen dargestellt. Die Blaeu'schen Landkarten zeichnen sich durch eine gute Lesbarkeit und schöne Ausführung aus, die auch für die Karte von Ungarn zutrifft. Der Textteil ist — wie auch bei anderen Ländern — für Ungarn und Siebenbürgen von hohem Wert. Sie wurde mit Kritik zusammengestellt. Die Angaben sind im allgemeinen zutreffend. Die Klima- und Bodenbeschaffungsverhältnisse sind etwas übertrieben, aber drücken eine allgemeine Meinung Europas aus. Die Kenntnis der ungarischen Verfassung und Verwaltung ist ausführlich und gut zutreffend. Es kommen gelegentlich auch wenig bekannte statistische Angaben über Ungarn in dieser Be-

schreibung vor (z. B. 300 Dörfer und 15 000 Einwohner auf der Insel Schütt-Csallóköz; 30 000 Katholiken in den vom Türken besetzten Gebieten Ungarns usw.). Die Karte von Ungarn ist schwächer, als die Beschreibung. Im Allgemeinen sind übrigens im Blaeu'schen Atlas — wie auch in den früheren Ausgaben — die Landkarten der niederländischen Gebiete die besten und reichhaltigsten; die von Frankreich — in dieser Ausgabe — etwas vernachlässigt. Die Betätigung von Cassini und De la Hire fällt besonders in die Jahre nach dem Erscheinen vom Atlas Maior. Spanien ist im Atlas auch nicht der Bedeutung gemäss bearbeitet, Portugal aber ganz ärmlich vertreten. Der *Novus Atlas Sinensis* von M. Martinius (1614—1661) ist eine grosse Bereicherung (sie erschien zuerst 1656), besonders wichtig sind die Blätter über die amerikanischen Gebiete. 1663 war eine noch grössere französische Ausgabe des Atlanten in 12 Bänden erscheinen: *Le Grand Atlas ov Cosmographie Blaviane* . . . betitelt. In Ungarn ist davon kein Exemplar bekannt. Auch eine spanische Ausgabe war in Arbeit nach 1662.

Die Ungarnkarten der Blaeu'schen Offizin. Die Vorgänger der Ungarnkarte der alten (noch von Willem Jansz Blaeu vorgebrachten) Ausgaben gehen auf die Ungarnkarten von Wolfgang Lazius, Mathias Zündt, Johann Sambucus (Zsámbocky), Abraham Ortelius und Gerhard Mercator (Kremer) zurück. Gemeinsam ist in diesen Karten, dass die — wegen der Türkenbesetzung des Mittelteils von Ungarn — bei Lazarus Strigoniensis (im Jahre 1528 erschienenen) noch gute Darstellung des Ungarlandes Schritt für Schritt verdirbt, besonders durch die unrichtige Zeichnung des Donaulaufes. Der Ost-Süd laufende Fluss macht bei Vác-Weitzen eine Biegung von fast 90° südwärts. Mercator dagegen zeichnete den Donaulauf von Wien nach Belgrad eindeutig in Richtung Nordwest-Südost, verdarb damit das transdanubianische Gebiet, aber auch die Donau-Theisebene vollständig. Blaeu übernahm diesen kartographischen Fehler. Auch war die Verwüstung Südungarns — teils durch Eingang von Siedlungen in der Wüstungsperiode des Spätmittelalters, teils durch die direkte Vernichtung durch die Türken — für ihn nicht bekannt.

Im Jahre 1664 erschien im Verlag von Blaeu eine neue, veränderte Ausgabe der in den Atlanten auffindbaren älteren Ungarnkarte. Der Titel ist: *Regni Hungariae nova et exactissima delineatio*. Diese Karte ist dem Obersten Landesrichter von Ungarn, Grafen Ferenc Nádasdy (1625—1671) gewidmet. Obwohl im Grunde mit der älteren Blaeu'schen Ungarnkarte identisch — das geographische Gradnetz und das Gewässerbild sind die selben — sind doch auf dieser Karte in der Topographie und in der Toponymie viele Veränderungen, besonders Verbesserungen, zu finden. So ist z. B. die frühere falsche Situation der Tihanyer Halbinsel im Plattensee-Balaton (vom südöstlichen Ufer gegen Nordwesten vorspringend) rektifiziert, das heisst, es hat eine Richtung von Nordwesten gegen Südosten. Grenzfestung Tihany gehörte zur ungarischen Grenzfestungskette auf der nordwestlichen Seite des Plattensee-Balatons. Auf der Karte aus 1664 von Blaeu ist diese wirkliche Situation schon wohl dargestellt. Auch das Gebiet von Csáktornya (Tschakathurm, heute Čakovce) und die Muraudmündung, wo der Heerführer und Dichter Nikolaus Graf Zrínyi (1620—1664) sich betätigte, weist mehrere Verbesserungen auf. Ferner das Gebiet um den Neusiedlersee-Fertő und die Wieselburg-Mosoner Gegend, die Grosse und Kleine Schüttinsel — Csallóköz, Szigetköz — wo viele Güter der Familie Nádasdy lagen, zeigen auch viele toponymische Verbesserungen auf der Karte von 1664. Dagegen ist die Veränderung bei den Grenzfestungen nicht immer positiv. So im Falle der Festungen Gesztes, Visegrád-Plintenburg, Léva-Lewenz etc. Die Stadt Vác-Weitzen wurde auf der neuen Karte mit besonders verdorbener topographischer Lokalisierung fixiert. Die königlichen Gebiete Ungarns sind auf der neuen Karte als *Hungaria Austriaca* bezeichnet, die türkisch besetzten als *Hungaria Turcica*. Beide Bezeichnungen sind aber der ungarischen Verfassung wiederig, denn die türkische Besetzung des grösseren Teils von Ungarn wurde niemals — 145 Jahre lang — weder vom König, noch von den Ständen oder vom Volke als rechtmässig anerkannt. Die Zweiteilung des Landes kann keineswegs auf einen ungarischen Ratgeber von Blaeu zurückgeführt werden, sondern scheint seine eigene Veränderung auf der neuen Karte zu sein.

Die Frage: wer die topographischen Änderungen von Blaeu vorgeschlagen hatte, ist nicht sicher zu klären. Ausser Nádasdy und Zrínyi kommen noch Erzbischof von Esztergom György Lippay (1600—1666) ungarischer Staatskanzler und zugleich Wissenschaftler, der Landespalatin Graf Ferenc Wesselényi (1605—1667) und der

Politiker István Vitnyédy (1612–1670) in Betracht. Es können aber auch bisher ungekannte Personen darin mitgewirkt haben. Die Quellen sind einstweilen unzureichend, die Frage eindeutig zu klären; es scheint aber die Mitwirkung von Nádasdy ganz sicher zu sein. (Nádasdy war übrigens ein Parteigänger der ungarischen Unabhängigkeitsbewegung um 1670, und als solcher 1671 enthauptet.) Es ist auch bemerkenswert, dass diese Blaeu'sche „verbesserte“ Ungarnkarte viel weniger bekannt geworden war, als die ältere. Wahrscheinlich deshalb, weil inzwischen eine grosse Ungarnkarte vom kaiserlichen Ingenieuroffizier Martin Stier in Nürnberg erschien. (1664), das für sicherer und vertraulicher angesehen wurde, da Stier in Ungarn sich betätigte.

Die Nachwirkung der Blaeu'schen Atlanten. Der Atlas Maior hatte nach 1662 noch eine französische, eine spanische Ausgabe; die letztere ging angeblich bei der Feuersbrunst der Offizin Blaeu 1672 z. T. zugrunde. Aber der Atlas war auch weiter ein Musterstück für die Atlasausgaben und Kartensammlungen im Buchformat. Um 1670 stellte der Amsterdamer Kaufherr und Advokat Laurens van der Hem einen z. T. handschriftlichen Riesenatlas von 46 Bänden zusammen: dieser wird „Atlas Blaeu der Österreichischen Nationalbibliothek“ genannt, obwohl nicht nur Blaeu'sche Karten darin zu finden sind. Ungarn ist im Band 33. bearbeitet. Keine der älteren Blaeu'schen Ungarnkarten ist darin zu finden, sondern eine handschriftliche Ungarnkarte in zwei Teilen: Het Noorder Gedeelte von Hongarien — Het Suyder Gedeelte van Hongaryen; diese Karte ist eine Reduktion der Stier'schen Ungarnkarte. Die Karte ist aber unsigniert und undatiert. Ob es von Blaeu gefertigt wurde ist ungewiss. Auch eine andere, in Kupfer gestochene Karte: Partis Hungariae inter Tybiscum et Nigrum Chrysius nova et accurata descriptio betitelt Karte vom Mittelteil Transtybiscaniens in Ostungarn (Umgebung von Nagyvárad-Grosswardein-Oradea) ist darin zu finden. Unsigniert und undatiert scheint diese Karte aus den Jahren um 1660 (Besetzung Grosswardeins durch die Türken) zu stammen. Auch die Herstellung durch die Blaeu'sche Offizin ist unbeweisbar. Hypothetisch kann Gavai, ein siebenbürgisch-ungarischer gewesener Lehrling von Blaeu als Verfasser vermutet werden. Denn die Karte gibt die ungarisch-sprachigen Ortsnamen sehr gut, und was am schwersten wiegt, zumeist mit den richtigen Akzenten zurück, so, dass ein ungarischer Verfasser vermutet werden soll.

Zuletzt kann es noch bemerkt werden, dass die grosse Kartensammlung Stosch (in Wien, Öst. Staatsarchiv, Kriegsarchiv) nach 1731 auch noch auf der Grundlage des elfbändigen Atlas Blaeu aufgebaut wurde. Wenn auch die Söhne von Jan Blaeu nach 1673 die Verlegung von Atlanten aufgaben, blieb die Reputation der Blaeu'schen Atlanten noch lange Zeit lebendig.

Die Blaeu'schen Atlanten und ganz besonders der Atlas Maior waren nicht nur Geschäft, sondern eine kulturelle Vermittlung von neuen Forschungsergebnissen in der Geographie und Historiographie. Es war eine enzyklopädische Arbeit der Geographie und der Kartographie, wenn sie auch nicht immer die neuesten und die besten Ergebnisse den Lesern reichen konnte. Es war ein Dienst an der gesamten Christenheit und besonders an der „Republik der Gelehrten“. Und es ist merkwürdig, dass auch Ungarn, das durch die Türkengefahr am Rande der Vernichtung stand, an dieser grossen geographisch-kartographischen Sammelarbeit, wenn auch bescheiden, inmitten den schweren Stunden teilgenommen hatte.

